

P. F. Suhms regeringsregler 1774

STATENS GRUNDSTØTTER – MENNESKERETSERKLÆRINGER – SPROG OG INDFØDSRET

AF

JENS MØLLER

STRAKS efter hofrevolutionen 17. januar 1772 og Struensees fængsling leverede P. F. Suhm sin ven og staldbroder i sammensværgelsen mod Struensee Ove Høegh Guldberg, som den gang var kabinetssekretær hos arveprins Frederik, et udkast til en konstitutionel forfatning. Det gik ud på, at der for Danmark, Norge, Island og Hertugdømmerne skulde oprettes et fælles „parlament“ med 48 medlemmer, fremgået af stærkt begrænset valgret, og at parlamentet skulde have medbesluttende myndighed ved skattepålæg, forøgelse af hær og flåde, væsentlige forandringer i rigets økonomi og ved afsættelse af embedsmænd. Udkastet blev imidlertid forkastet af Guldberg – „som vant til slaveri“ vrisser Suhm ad ham i sine „Hemmelige Efterretninger“ – og det blev først offentliggjort 1799, året efter Suhms død. Selv da var tiden så langt fra moden til fuldbyrdelse af en plan, der rokkede ved enevældens grundvold, at dens blotte offentliggørelse i Suhmiana under overskriften „Udkast til en ny Regeringsform“ truede udgiveren Rasmus Nyerup med et ophold på Christiansø. Siden er udkastet optrykt flere gange.

Uanfægtet af sin modgang lagde Suhm et par år efter Struensees fald ud med et nyt politisk program, denne gang dog uden direkte angreb på enevælden. Programmet blev udformet i nogle „Regeringsregler“, som Suhm 1774 knyttede til sin anonyme fortælling „Euphron“ – skønt de havde meget lidt med fortællingen at gøre – vel sagtens i håb om, at han under dette skønlitterære dække kunde bringe reglerne i ly for pressereskriptet af 1773. Da det kom til stykket, opgav Suhm alligevel tanken om at offentliggøre regeringsreglerne; motivet hertil har han nævnt i et brev til landfogeden i Oldenburg Georg Christian Oeder (ndfr. s. 136). Han lod Euphron trykke i to udgaver, den ene *med*, den

anden *uden* reglerne, og kun den beskårne udgave skulde udbydes til salg; de komplette eksemplarer vilde Suhm underhånden forære sine venner.¹ Samme linie blev fulgt, da 2. oplag af Euphron udkom 1779.² Trods denne hemske på publikationen nåede regeringsreglerne dog vist ret vidt omkring; de fandt i hvert fald indpas på allerhøjeste sted, endnu før det Guldbergske kabinetsstyre var ophørt. Kronprins Frederiks vejleder, Johan Bülow, bad nemlig 1783 Suhm om et ubeskåret eksemplar, fik det også, og Bülow var, som han skriver, „ikke sen med at forelæse min Prins alt“.³ Offentliggjort i sin helhed blev Euphron først 1789.⁴ – I sin levnedsskildring af Suhm blæser Nyerup i basun for reglerne; han kalder dem „disse guddommelige og Suhm af sandheds og patriotismes og humanitets livsalige ånd indskudte regeringsregler“ og karakteriserer dem træffende som „spådomme, der, da tidens fylde kom, ...gik i opfyldelse en efter anden“.⁵ Nyerups lovprisning har dog ikke kunnet holde interessen for reglerne fangen. Skønt det her drejer sig om et udarbejdet program, medens „Udkast til en ny Regeringsform“ blot var en hastigt nedskrevet skitse, har regeringsreglerne mig bekendt ikke været optrykt som helhed siden 1789, og de er aldrig blevet kommenteret.⁶ Denne forholdsvis ubemærkethed hænger vist sammen med, at Euphron som litterært værk ikke har kunnet øve varigere tiltrækning. Når den fortælling, hvortil reglerne var knyttet, da formodentlig snart er blevet glemt, har reglerne dermed været prisdødt samme skæbne. *Habent sua fata libelli.*

Fortællingen har navn efter Kongens vise rådgiver, en mand, som urokkelig følger dydens vej. Hans grundsætninger er nedfældet i de regeringsregler, som han ved sit farvel til hoffivet overrækker Kongen.

¹ Planen herom må være fattet i sidste øjeblik før distributionen, for titelbladet til den komplette udgave er ikke bragt i overensstemmelse med den ændrede disposition; begge udgaver kundgør enslydende, at Euphron er »trykt og tilkøbs« hos Lauritz Simmelkiær. Denne fejl blev først rettet i 2. oplag.

² Det forholder sig ikke som anført i Chr. Bruun: Peter Frederik Suhm, 1898, s. 143, at 2. oplag *alene* omfattede optryk af Euphron *uden* reglerne. Men i typografisk henseende skete der 1779 den forandring, at trykningen af regeringsreglerne foregik på Gyldendals forlag. Sidefrise og slutningsvignet tyder på, at den gamle sats er blevet overført fra Simmelkiær.

³ Chr. Bruun: *anf. værk*, s. 143 m. note 2.

⁴ Suhms samlede skrifter III.

⁵ R. Nyerup: Udsigt over P. F. Suhms levnet og skrifter, 1798, s. 74.

⁶ Et fyldigt uddrag, der bl.a. omfatter reglerne nr. 1–7, er meddelt i Chr. Bruuns *anf. værk*, s. 139–141.

Regeringsreglerne

TEMAET for den foreliggende afhandling er, som det udvikles i det følgende, en kommenteret redegørelse for de regeringsregler, der vedrører det forfatningsmæssige område, samt enkelte regler med nationalt motiv (sprog, statsborgerret). Hertil vilde en gengivelse af ca. $\frac{1}{3}$ af reglerne i og for sig levere det nødvendige råstof. Når det bortgemte, snart 200årige aktstykke alligevel nedenfor optrykkes in extenso, skyldes det, at de øvrige regler byder et enestående overblik over Suhms anskuelser om erhvervs- og finanspolitik, og at det samlede værk vil være krævet både til en kommende vurdering af det røre, Euphron vakte ved hoffet, og til at sætte Suhms fremsyn i fuldt relief.

1. Ær altid Religionen og dens Betientere, og beløn de gode af dem; thi de ere Staternes fasteste Støtter.
2. Sæt Priis paa lærde Mænd; din Roes, Landets Vel og Anseelse, hænger af dem. Antag ingen til vigtige Æmbeder, uden han haver Kundskaber.
3. Lad enhver nyde ubehindret Religions-Frihed, vel vidende, at ingen uden Gud dømmes Hierterne.
4. Enhver have Frihed at tænke, tale og skrive, som han vil; Derved faae Kongerne best Sandhed at vide. Ministrene ere bange herfor; thi de frygte oplyste Konger, og ville ey, at Folkets Klager skulle komme lige ind for Kongen, eller ved andre uden ved dem selv.
5. Skulde nogen privat Mand synes sig at være fornærmed ved Misbrugen af denne Frihed, da staae Lovene aabne for ham; Ligeledes for Kongen, som dog ey, uden meget sjælden, og i meget betydelige Tilfælde, bør i dette Fald bruge dem; thi Anklage for Forseelse imod Majestæten, ofte og i ubetydelige Ting brugt, henfalder til Tyrannie. Hverken ved denne Leilighed, eller nogensinde, bør Regenten betiene sig af anden end den ordentlige Rettens Vey, thi alle de andre ere forhadte, mistænkelige, og Tyrannies Handlangere.
6. Hold Jævnvægt imellem Stænderne; brug Adelen fornemmeligst til Krigs- og Hof-Betieninger, Middelstanden til alle borgerlige og juridiske Æmbeder, men und dem alle Frihed.
7. Denne Frihed bør og Bonden nyde, og den nyder han endnu ikke, desværre! i dit Land. Frihed bestaaer i at dyrke sin egen Jord, i at ey kunne dømmes uden efter Lovene, og i at have ubundne Hænder i at kunne nedsætte sig hvor man vil i Landet. For at komme hertil, maae du først give Bønderne paa dine egne Godser saadan Frihed; dernæst maae du ved Opmuntringer, ved Ærestegn, lokke Jordeyerne hertil; og endeligen saa kiøb efterhaanden Eyendommene af dem, og sæt Bønderne derpaa i Frihed. Thi ved Befaling bør du ey giøre dette; da enhver besidder sin Jord med samme Ret, som du dit Kongerige, og du derhos maae have fast indgravet i dit Sind, at en Konge ey haver Magt til at giøre alt hvad han vil, men netop ikke mere end det som er ret.

8. Betyng ey Handelen med haarde Paalæg, men eftergiv de halve af dem, som nu trykke den; Da vil du baade selv faae mere i Told, eftersom ringe eller ingen Toldsvig da skeer; og dine Undersaatter ville blive rige, mange, hurtige og arbejdsomme, og du derved stærk og mægtig.

9. Derfor samle ey heller nogen Skat; Pengene komme derved ud af Omløb. Dine Skatter bevares best i dine Undersaatters Gjemme.

10. Men vogt dig ogsaa vel for at giøre Giæld; og er den giort, da betal, som jeg har giort, først den udenlandske Giæld, og siden den indenlandske. Alene Mangel paa Indsigt, eller og Egennyttighed, indretter dette anderledes; thi Giæld til dine egne Undersaatter er egentligen ingen Giæld for dig eller Staten, og alene skadelig ved Rigdommes ulige Uddeelelse iblant Borgerne, saasom saadan Giæld ey kan belægges med Skat.

11. Læg aldrig nogen Kopskat paa; thi da giver den Arme ligesaa meget som den Rige, det er at sige, tusinde gange mere.

12. Vær øm over hver Skilling du udgiver; thi den er forhvervet ved dine Undersaatters Sved, ja ofte Suk. Til den Ende hold en maadelig Hofstat, og indskrænk dine Fornøyer.

13. Lad aldrig noget Lotterie findes i dit Land; thi de fordærve Sæderne, og qvæle Vindskibeligheden.

14. Er du i Giæld, da lad Undersaatterne vide hvor stor den er, og hvor meget du mener at Landet aarligen taaler derpaa at afbetale. Denne Fortrolighed vil vinde dig alles Hierter, og de ville forekomme dig med frivillige Gaver. Og saaledes gjør i alle Tilfælde, naar du behøver usædvanlig Hielp; thi du er ikke Herre, men Forvalter, over dine Undersaatters Midler.

15. Løn dine Betientere vel; men straf dem ogsaa haardeligen, naar de bestiale eller forurette dig og dit Folk.

16. Ansee dem for onde Tienere, der enten ligefrem, eller paa anden og tredie Haand, forlange Lønnens Forbedring, eller Gaver, saasomt de have god Løn, eller og ellers ere i gode Omstændigheder; og Nødtørft er Maalestokken for god Løn og gode Omstændigheder.

17. Forpagt aldrig dine Indkomster; thi om dit Skatkammer end synes at vinde derved, saa tager dog paa den anden Side de Fattiges Antal til, nogle svømme i Rigdom, imedens andre ey have det tørre Brød, og de ville paa hin store Doms Dag møde dig med Hustruer og Børn, og lad da dine Hyklere hielpe dig.

18. Sæt det som en uforanderlig Regel, og grav den ind i dit Hierte: at Velstand beforder dine Undersaatters Arbejdsomhed, at deres Velstand er din Velstand, og at Frihed beforder Statens Styrke og din Sikkerhed, og erhverver dig dine Medmenneskers og Medborgeres Kiærlighed; Og hvilken ussel Lyst at herske over Slaver!

19. Lad alle de Vare, som i Mængde groe og forarbejdes i dit eget Land, helst Levnetsmidler, ubehindret føres ind og ud; Derved vil Mangel hindres, Dyrtid

forekommes, Kiøbmanden opmuntres, og billige Priser opnaaes, saavel for Land- som Handelsmanden.

20. De Vare, som derimod ere faa i dit eget Land, og maaskee tildeels slet ikke findes der, og som derover ere mindre nødvendige, skal du efter Omstændighederne indskrænke, for derved at opmuntre Haand-Arbeyde.

21. For at vænne dine Undersaatter til Flittighed, saa brug selv og nyd ey andet, end hvad der falder i dit eget Land; Dine Hofmænd ville strax følge dig efter, og Borgerne dine Hofmænd.

22. Giør de tvende fornemste Stæder i dine tvende Riger til frie Havne, det er at sige, befrie alle Skibene fra al Paalæg og Undersøgning; men lad de Vare, som ey maac forbruges i dit Land, blive oplagte i Kiøbmændenes Magaziner, for derfra at udføres til andre Lande.

23. For Resten forbyd alle Monopolia, men hold deres Aar hellig, og lad dem først udrinde; thi hvo vilde holde Ord, naar en Konge ey holdt det.

24. Sælg ey dine Landgodser; De Penge, du synes at vinde, vinder du fra dine egne Undersaatter; Er du riig, naar de ere fattige? Pengene gaae snart bort, thi man tragter ey efter dem paa saadan Maade, uden naar Skatkammeret er i Knibe; Men ødelagte Bønder, forhugne Skove, blive længe ved.

25. Giør ingen Forskiæl imellem Undersaatterne i dine begge Riger,⁷ og ey heller i dine andre Stater;⁸ De ere alle dine Børn, og have lige Ret til din Kiærlighed. Ansee ingen af dem for Fremmede. Anvend dem af de tvende første i begge dine Riger om hinanden, en Carmaner⁹ i Sartine,¹⁰ og en Sartiner i Carmanien, eftersom de begge have eet Sprog. Men da de i dine andre Lande have et andet Sprog, saa brug dem fornemmeligst i deres egne Lande.

26. Du bør forstaae begge disse Sprog,¹¹ og de bør begge tales ved dit Hof, dog dine Rigers mest, siden du boer der, og dine fleste Undersaatter ogsaa. Men lad ikke Krigshæren i dine Riger øves paa Aprigisk,¹² og lad ey Reysende blive i dette Maal adspurgte i dine Fæstninger; ligesaa lidet som paa Carmanisk i Aprigien.¹³

27. Tænk paa Krig udi Fred; hold derfor din Flode og Krigshær i Stand. Forbund giælder ey, uden for saavidt at din Magt kan giøre dit Forbund æret.

28. See til, at dine Krigsfolk mest kan bestaae af Indfødde og af Bønder, dog først naar de sidste ere blevne frie; thi en Krigshær af Trælle figter slet.

29. Hold den for din Ven, som siger dig Sandhed; thi han sætter sig i Fare for at paadrage sig din Vrede uden nogen Fordeel. De, som tale dig efter Munden, ere dine Fiender, Landets Forrædere.

⁷ Danmark og Norge.

⁸ Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. – I sidste pkt. er »Stater« rettet til »Lande«.

⁹ Carmaner = Dansker, Carmanien = Danmark.

¹⁰ Sartiner = Nordmand, Sartine = Norge.

¹¹ o: Dansk og Tysk.

¹² o: Tysk.

¹³ o: Dansk i Holsten.

30. De, som jævnlig lade sig see ved dit Hof, og ey ved deres Betieninger ere forbundne dertil, ere enten Tiggere, eller og lure de paa dig. De, som siælden komme der, men iagttage deres Pligter og Æmbeder, ere dine og Landets Venner.
31. Giv ey til Tiggere, uden de arbejde; Du føder derved¹⁴ Lediggang. For at forekomme dette, saa opret Arbejdshuse allevegne for de Sunde, og Hospitaler for de Syge.
32. Tilstød ingen Kloster; De føde privilegerede Tiggere, og øde Landet, saavidt det staaer til dem. Anvend deres Indkomster paa at befordre Giftermaale.
33. Hielp Skolerne op; der lægges Grundvolden til Landets Beste. Besørg Lærerne der anstændig Underholdning; skiænk Bibliotheqver, mathematiske Instrumenter, Modeller, Natursamlinger, til Skolerne. En Lærer er mere værd, end en titulair Geheimeraad.
34. Deel ey Titler ud i Blinde, eller for at vinde Penge. De svække Ære og Vindskibelihood, som ere Statens Grundvolde; De befordre Yppighed, som ødelægger Staten. Enhver uværdig Tituleret vanærer dig.
35. Sæt ingen Fremmed (Aprigerne ere ikke fremmede) i nogen høy Betiening; De ansee sig tilsidst selv for de ægte Børn, og jage Børnene ud.
36. Lad dit Raad bestaae af Personer af alle Stænder; hvorføre alene af Adelen? Denne Stand misunder dig mest din Magt; og synes den at udbrede den, da skeer det kun, naar den mærker, at du er svag, for under dit Navn at herske. Du regierer jo ogsaa over Geistlige, Borgere; Lad derfor Geistlige, Borgere, sidde i dit Raad; jeg udelukker ey heller Bønder, om du kan finde beqvemme dertil iblant dem.
37. Dyrk fornemmelig dine Landes naturlige Formoner;¹⁵ De bestaae i Korn, Qvæg, Skove, Bergværker, Fiskerier, Handel. Da de ligge saa beqvemme til det sidste, saa er det en Skam, at dit Folk staaer herudi bag efter alle andre Folk.
38. Naar du saaledes har sat dit Rige i Stand inden fra, saa er det først Tid at tænke paa vidt udseende Anlæg, og langt fraliggende Lande; om det og nogensinde bliver Tid dertil; thi en alt for vidt strakt Magt, hvis Grene udbrede sig langt fra hinanden, falder tilsidst ved sin egen Tyngde, og trækker Stammen med sig omkuld.
39. Lad enhver, endog den Ringeste, have Adgang til dig, og bestem dertil visse Tider. Den Minister, som hindrer nogen at komme for dig, eller fordølger et Memorial, afsættes uden Naade.
40. Lad din Prinds, om Gud beskierer dig en, nøye lære at kiende de Lande, han engang skal regiere over; og naar hans Alder det tilstøder, saa lad ham være nærværende i alle Raadsforsamlinger og alle Collegier, først som Tilhører, og siden som Raadgiver.
41. Opret en Høyskole i dit andet Rige Sartine, og lad ingen falsk Statskunst

¹⁴ Rettet til »ellers« i Suhms saml. skr. III.

¹⁵ Egt. = fordele; her: fordelagtige erhverv.

eller Misundelse bringe dig herfra; Begge Riger bør have eens Rettigheder, og det er din Ære og Fordeel at herske over oplyste Folk.

42. Overvey, hvad jeg har sagt, nøye; glem det ikke; og lad det ey gaae dermed som med saa mange andre gode Forslag, der alene blive paa Papiret.¹⁶

*Statens grundstøtter*¹⁷

Nr. 1 og 2

DET første danske forsøg på en systematisk almindelig statsret er J. S. Sneedorffs »Om den borgerlige regering« (1757). Sneedorffs fremstilling er påvirket af Montesquieus betragtninger over forskellige forfatningsformer og de principper, der bærer henholdsvis et republikansk, et monarkisk og et despotisk styre. Men Sneedorffs udformning af de bærende principper i monarkiet er selvstændig. Han betragter den *ånd*, der råder i en stat, som langt mere betydningsfuld end skrevne grundlovsbestemmelser uden virkeligt liv, og når denne ånd er præget af *dyd*, *ære* og *religion*, er fundamentene for den monarkiske stats trivsel i orden.¹⁸ Hvad forstår Sneedorff så ved dyd og ved ære som motiv eller incitament? *Dyd* betyder i hans mund borgerdyd, båret af fædrelandskærlighed. *Ære* »giver dyden den glans, uden hvilken den ikke bemærkes«, ja, »dyd uden ære er som et skib uden sejl«. I sin enkleste form er »ære« påskønnelse af fortjenstfuld gerning – æresbevisning som spore for ærgerrighed. En ædlere form er inspiration ved landsmænds berømmelige indsats, og sit ædleste udtryk finder »ære« i stolthed over hæderfuldt fællesvirke. Regenten står som nationens symbol, han anviser ærens vej; og når et folk skal udrette store ting, »må den ringeste soldat have lyst til at bemærkes af sin anfører og tage del i hans ære«. – Den sande *religion* renser begreberne om dyd og ære og styrker dem ved nye impulser.

Suhm har i en 6-liniers anmeldelse¹⁹ af »Den borgerlige regering« ofret dens to kapitler om ære og religion speciel, uforbeholden anerkendelse; »ypperlige« kalder han dem. Dermed har han givet os en nøgle til forståelse af de to første regeringsregler, der handler om religion og ære som ledemotiver. Når »dyden« ikke er udtrykkeligt nævnt, kan det

¹⁶ I det brev, hvormed Suhm sendte Euphron til Johan Bülow, tilføjede han figd. regel: »Befat dig ej selv med handelen, men overlad den til dine undersætter og gør intet fremlån til købmændene«. Chr. Bruun: anf. værk, s. 143–44.

¹⁷ Udtrykket er hentet fra Andreas Schytte: Staternes indvortes regering, 1773–76.

¹⁸ Schytte anfører som grundstøtter: *religion*, der er »den fornemste« grundstøtte, *kærlighed til fædrelandet* og *ære*.

¹⁹ Saml. skr. VII, s. 401.

måske skyldes, at Suhm har betragtet den som en selvfølgelig forudsætning for »æren« og – ligesom for øvrigt Sneedorff selv – har tillagt æren større og mere almindelig virkekraft som tilskyndende faktor i monarkier.

Som det vil ses, får religionen førstepladsen i nr. 1 ligesom i Kongelovens art. 1 («Den bedste begyndelse til al ting er at begynde med Gud»). Og når Suhm pålægger regenten at vise ærbødighed for »religionen« og at belønne dens gode tjenere, synes hans tanke at være henvendt på den evangelisk-lutherske kirke, som Kongeloven ene anerkendte, og som Suhm også selv tilhørte. Men *trostvangen*, lovens alvorlige befaling til Kongen om både selv at bekende sig til den augsburgske konfession, holde landsens indbyggere ved denne rene lære og skærme den mod alle kættere, genfindes ikke i regeringsregel 1. Forklaringen følger i nr. 3, hvor det religiøse spørgsmåls personlige side er udskilt til særbehandling. Nr. 1 indskærper alene religionens *samfundsmæssige* værdi, som Suhm ligesom Sneedorff finder i dens evne til at virke rensende og inspirerende på dyden. Religionen er derfor stadig af fundamental betydning for staten. Tankegangen er den samme, som Holberg i et par epistler²⁰ har udtrykt således: Erfaringen viser, at det kun er »en prægtig talemåde at øve dyder alene af kærlighed til dyder og sky laster alene fordi de er laster«. »Et societet uden religion kan ingen bestandighed have«.

Æresmotivet dukker frem allerede i nr. 1 som anerkendelse af god tjeneste, og det gentages i nr. 2, men her indflettet i ædel form: fællesskabet om berømmelse; Kongens *ros* og landets *anseelse* beror på lærde mænds indsats. Hvilken mening lægger Suhm så i udtrykket »lærde mænd«? Vil han dermed sige, at berømmelsen ene har sit udspring i lærdom, i fremragende videnskabelig præstation? Nej, han bruger ordet lærd i en videre betydning end den, der nu til dags er gængs. Det fremgår af hans »Tidsregning til ungdommens nytte«, trykt året før Euphron. Den indeholder oversigter over historiens gang fra oldtid til nutid, baseret for en stor del på kongerækker. Men træt af at optegne kejsere og konger, som blot har tjent til at markere tiden »lig de stager, som på Dovrefjæld viser vejen uden selv at kende den«, har Suhm forfrisket sig ved jævnligt at tilføje navnene på »de berømmeligste lærde«, det vil sige »mennesker, der har gjort menneskeligheden ære, udvidet dens rettigheder og enten undervist eller fornøjet deres medmennesker«. I dette æreminde for humanitet og oplysning møder man da side om side med filosoffer, historikere, lærefædre, sprogforskere og naturviden-

²⁰ Udg. af F. J. Billeskov Jansen. Nr. 335 (IV, s. 93-96) og nr. 477 (V, s. 84-85).

skabsmænd talrige af de berømteste digtere, malere og billedhuggere. På samme måde sidestiller Suhm i et tillæg med »endnu levende mærkelige lærde« matematikeren Euler, botanikeren Linné, fysiologen Haller og orientalsen Michaelis med digtere og forfattere som Klopstock, Wieland, Rousseau og Voltaire.²¹ Suhm har altså ikke udelukkende villet fremhæve en enkelt af åndslivets ytringsformer. »Lærde mænd« betyder i hans mund: fremragende, især banebrydende mænd på alle åndslivets områder.

Eksempel på en for Kongen ærefuld handling er givet i nr. 41 (universitet i Norge), eksempel på en vanærende handling i nr. 34 (uddeling af titler i blinde).

Menneskerets- og borgerretserklæringer

Nr. 3-7, 36 og 39

NÅR de to første regler er udskilt som særligt afsnit, træder en gruppe menneskerets- og borgerretserklæringer tydeligt frem. Den første er nr. 3, den sidste nr. 7. Derefter begynder et nyt afsnit med finansielle regler.

Indtil slutningen af forrige århundrede blev Rousseaus »Contrat social« almindeligt anset for kilden til den franske menneskeretserklæring af 26. august 1789, men denne antagelse fik et grundskud ved Georg Jellineks »Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte« (1895). Selv opstillede Jellinek den teori, at forbilledet måtte søges i de nordamerikanske rettighedserklæringer, især som de er udformet i en række af enkeltstaternes forfatninger. Den ældste af disse er Virginias forfatning af 12. juni 1776, og her nedrammer Jellinek en grænsepæl, idet han slutter sin udvikling, som også omhandler indflydelse fra fysio-kratisk litteratur, med følgende erklæring (3. udg. 1919, s. 63): »Die Forderung einer ganzen Liste spezialisierter, auf ein bestimmtes Handeln gerichteter Grundrechte, die der Staat ausdrücklich anzuerkennen habe, ist vor der amerikanischen Revolution nirgends zu finden«.

Heller ikke denne hypotese har dog stået uanfægtet. Et vægtigt korrektiv rummes især i et værk med samme titel som Jellineks, forfattet 1912 af Wilhelm Rees. Han bestrider vel ikke, at de nordamerikanske erklæringer har været incitament for og til dels har sat præg på den franske

²¹ Suhm har dog været betænkelig ved at medtage Voltaire, især på grund af »det onde, han har tilføjet religionen, som langt overgår alt, hvad alle onde mennesker tilhobe har tilføjet den«.

menneskeretserklæring, men hovedkilden finder han i Frankrig selv, i den daværende kritiske samfundstilstand og de på naturretsfilosofisk (fysiokratisk) grundlag fremvoksede krav om individuel og økonomisk frigørelse.

Rees har grundet sin opfattelse på et stort materiale, bestående af de ved valgene til generalstænderne udfærdigede cahiers, forhandlinger i nationalforsamlingen og fransk brochurelitteratur 1786–89. Dette ligger jo altsammen mindst 10 år efter 1776, og der kan derfor ikke opstå strid mellem de to teorier om, hvornår en menneskeretserklæring *første gang* er fremsat. Dette spørgsmål træder derimod frem, så snart Suhms regeringsregler kommer ind i billedet. Hvis det må erkendes, at reglerne i nr. 3–7 fyldestgør de i Jellineks oven citerede erklæring opstillede kriterier – og det må det formentlig – er dermed nemlig godt gjort, at Jellineks grænsepæl må flyttes fra juni 1776 til efteråret 1774, da Euphron udkom, og fra Virginia til København.

Heri ligger dog naturligvis ikke bevis for, at Suhm har fremsat den første menneskeretserklæring. Selv har jeg kun søgt dette oplyst ved et strejftog i Norden, men alene resultatet heraf opfordrer til varsomhed, idet professor Nils Herlitz har gjort mig opmærksom på, at et andet arbejde af nordisk oprindelse har et tidsforspring for Euphron på 4–5 år.

Det drejer sig om en memorial [*o*: motion] af borgmester Alexander Kepplerus fra Finland, indsendt til og oplæst for borgerstanden i den svenske riksdag januar 1770.²² Memorialen, som både ved sin fremkomst og senere har vakt særlig opmærksomhed blandt datidens talrige politiske skrifter, mundede ud i et forslag om at *udviske de sociale skel* mellem den privilegerede adel og de tre ufrelse stænder (odalstånden) ved en række *fellesprivilegier* for disse. Man møder her ligesom hos Suhm en forening af tanker fra fysiokraternes idékreds med planer om konkrete aktuelle reformer. Af de 31 paragraffer skal her kun nævnes løfterne i §§ 2–4 om næringsfrihed og om ret for enhver til frit at råde over sin person og sin ejendom samt bestemmelserne i §§ 16–19 til betryggelse af den personlige sikkerhed. »Det blev, om man så vill, en förklaring av medborgerliga rättigheter« (Hildebrand).²³

Emnet er ret udførligt behandlet af F. Lagerroth i »Frihetstidens författning«, 1915 (s. 634f.) og især af P. J. Edler i »Om börd och befor-

²² Ifølge en oplysning af daværende stadssekretær i Stockholm Edv. Runeberg er memorialen forfattet af ham. G. Kjellin: Rikshistoriografen Anders Schönberg, Lund 1952, s. 214.

²³ E. Hildebrand: Den svenska statsförfattningens historiska utveckling, 1896, s. 507.

dran under frihetstiden«, 1915 (kap. IV og V). I en note s. 140 påpeger Edler sandsynligheden af svensk indflydelse på fransk oplysningslitteratur. I den henseende har Suhm haft en særlig chance derved, at Euphron med alle reglerne i 1776 blev oversat til Tysk, og at denne oversættelse samme år blev anmeldt i et på Fransk skrevet tidsskrift, der udkom i Haag.²⁴ *Oversættelsen*, af student, senere dr. med. Justus Zadig de Meza (1754–77), er anonym og vistnok trykt i København. I *anmeldelsen* nævnes Suhm som forfatteren, og hans forfatterskab berømmes. Hovedemnet er her selve den moralske fortælling; regeringsreglerne omtales ikke enkeltvis, men karakteriseres under eet som vise. En sammenfattende vurdering går ud på, at det vilde være til Danskernes lykke, at Suhm blev kaldet til at lede kronprinsens opdragelse.²⁵

Religionsfrihed. Kongeloven blev givet 1665, Danske Lov, som supplerer den både ved forøgelse af den lutherske kirkes bekendelsesskrifter og ved straffebestemmelser til værn for den rene lære, er fra 1683. Det virker på denne baggrund forbløffende at møde – i 1672 – et forslag fra kommercekollegiet om fri religionsøvelse for kristne og jøder overalt i landet og ikke mindre forbavsende i et reskript fra 1684 at se Kongen anbefale fri religionsøvelse som et kraftigt middel til befolkningsforøgelse, hvorom det hedder, at mængden af mennesker udgør »det fornemste og fast eneste fundament til et riges timelige flor og velstand«.²⁶ Dette merkantilistisk inspirerede prospekt var jo i flagrant strid med den i loven fastnaglede grundsætning: at enhed i religionen er nødvendig for statens trivsel. Kirkens mænd tog da også skarpt til genmæle under det løsen, at den sande religions opretholdelse er landsherrens første pligt, og at ingen bør sætte en timelig og jordisk fordel over et himmelsk og evigt gode. Striden stod på under hele Christian V's regering. Den kraftige betoning af statsøkonomiske interesser har sandsynligvis bidraget til, at hævdelser af Kongelovens art. I blev meget lempelig; men kommercekollegiets vidtgående ønsker kunde Kongen dog ikke opfylde. Kun et enkelt trossamfund, de reformerte, fik 1685 adgang til fri religionsøvelse, og det skyldtes vist ikke mindst, at dronning Charlotte Amalie ydede sine trofæller energisk støtte – dronningen lagde egenhændigt grundstenen til den reformerte kirke i København. Tilhængere af andre kristne konfessioner måtte foreløbig nøjes med et fristed i Fredericia,

²⁴ Bibliothèque des Sciences et des Beaux-Arts XLVI, La Haye 1776, s. 430–37.

²⁵ Se nærmere Chr. Bruun: anf. værk, s. 144 m. note 90.

²⁶ L. N. Helweg: Den danske kirkes historie efter reformationen I, s. 476–77.

hvor også jøder fik lov til at have en synagoge (1682). Først 1754 dristede man sig til at give katolikker asyl på de vestindiske øer og 1786 i de islandske købstæder; det kan næppe have vakt røre i København.

Men omtrent fra midten af det 18. århundrede fik ønskerne om fri religionsovelse mægtig støtte i rationalistiske krav om *samvittighedsfrihed*. På det religiøse område løsner rationalismen forbindelsen til bibelen som grundlag for den kristne tro ved at søge udgangspunktet for et frugtbart trosliv i det enkelte menneskes erfaringer; personlig overbevisning om troens sandhed vindes i fuldere mål ved oplevelse af et »indre lys« end ved at bøje sig for kirkelig autoritet. Fornuften er den pålideligste vejleder, og samvittigheden kontrollerer som øverste domstol, at mennesket holder den rette moralske kurs. I forholdet til Gud, hvis eksistens rationalismen i almindelighed erkender, er den enkeltes samvittighed suveræn og kan ikke bindes ved tvang af nogen jordisk myndighed.

Suhm kalder allerede i en afhandling fra 1761 moderation og tolerance for kendemærker på fornuftige og sande kristne, og han roser Arminianerne, som »alene har gjort samvittighedsfrihed og tolerance til en religionsartikel«. ²⁷ Hans tredje regeringsregel er givet på en historisk baggrund af voksende tolerance mellem kristelige trosretninger indbyrdes og et stadig mere almindeligt krav om anerkendelse af samvittigheds- eller religionsfrihed. ²⁸ Personlig betragtede Suhm denne frihed som en medfødt og umistelig ret.

Nr. 3 udtaler utvivlsomt ønsket om trosfrihed for »landsens indbyggere«. Formelt er det en anmodning, rettet til Kongen, og vedrører for så vidt ikke problemet: trostvang eller trosfrihed for Kongen selv. Hvis man alligevel af nysgerrighed vilde efterlyse Suhms stilling til dette delikate emne, så har han nok indledt sit »Udkast til en ny regeringsform« med at lade Kongen besvære den augsburgske konfession, men her må vi lade os nøje med de mere svævende udtryk i nr. 1.

Skrive- eller trykkefriheden er et andet af Suhms hjertebørn. Han har plejet det gang på gang og ofrer undtagelsesvis to numre (4 og 5) på sit emne.

Efter bogtrykkunstens opfindelse midt i det 15. århundrede lod censur (dvs. gennemsyn og vurdering af skrifter, bestemt til trykning) ikke vente længe på sig. Herhjemme blev den introduceret af den katolske kirke,

²⁷ Nærværende 18. seculi karakter. 1. stk. Om relegionen. Saml. skr. V, s. 30.

²⁸ Monrad har i sit udkast til junigrundloven først skrevet »samvittighedsfrihed«, men rettet det til »religionsfrihed«.

efter reformationen adopteret i Kirkeordinansen af 1537, og derfra gled den over i Danske Lov 2–21. Censuren blev udøvet af universitetet og biskopperne, politisk stof af politimyndighederne. Den spændte lige fra Holbergs samtlige skrifter til skillingsviser, og under Frederik IV og Christian VI blev den håndhævet strengt; men omtrent fra midten af det 18. århundrede mildnedes kravene både ved en vis adgang til lokal censur og ved censurfrihed i enkelte tilfælde og for enkelte mænd, således for Sneedorffs tidsskrift »Den patriotiske Tilskuere«.

Så kaster Struensee med eet al censur overbord: den er skadelig for »upartisk undersøgelse af sandheden« og for »oplysning om fordomme«, som det hedder i reskriptet af 14. september 1770, der uforbeholdent gav tilsagn om »en uindskrænket frihed for bogtrykkerierne«. Suhm har givet bevæget og fast udtryk for sin glæde og taknemlighed over denne Kongens gave:²⁹ »Endelig er da den forønskede dag fremkommet, den tid jeg så meget har længtes efter, at enhver kan skrive, hvad han tænker. . . . En priselig gerning af vor allernådigste Konge, en gerning, som man må håbe at han holder stift over, da den er hans egen gerning; at han for de gode skrifter, de gode tanker, som den vil frembringe for lyset, ser igennem fingre med de onde, de slette, thi forfølgelser for skrifter, som end kunde have fortjent det, er det samme som forbud at skrive . . . det var at kvæle genierne og ved frygt at gøre hænderne stive og hjernerne sløve«.

Med disse ord hylder Suhm Holbergs anskuelse: at hveden må vokse op sammen med klinten, og at dens spirende frø står fare for at kvæles af censurens hegn.³⁰ Det må alligevel have været en prøvelse for Suhm at fastholde sit grundsyn under den flom af overvejende underlødige litteratur, der efter 14. september strømmede ud fra trykkerierne – man har for 3 år optalt 1051 trykkefrihedsskrifter. Ikke blot pseudovidenskabelige indlæg i tidens og dagens debat, styverfængerier og det rene hø, men – især op imod og efter Struensees fald – ligefrem ondartede produkter. En senere tid har da også ment, at det vilde have været nok så rigtigt at vænne folk til fuld frihed ved at fortsætte linien fra Frederik V's tid og efterhånden løse censurens bånd.

Også i formel henseende har reskriptet af 14. september fået prædikat som hastværksarbejde: en grundigere forberedelse kunde vel have forebygget den almindelige mistydning, at trykkefrihed dækkede ethvert udsagn, selv om dette krænkede andre borgerlige love. Det er en kendt

²⁹ Samlinger I:2, 1771, s. 42.

³⁰ Epistel 395 i anf. udgave IV, s. 257–58.

sag, at misforståelsen først blev hævet ved et reskript af 7. oktober 1771, som med brod mod »ildesindede menneskers fornærmelige skrifter« fastslog, at injurier, paskviller og oprørske skrifter fremdeles skulde være underkastet den fastsatte straf. Nok så interessant og ret karakteristisk forekommer det mig at være, at man benyttede denne lejlighed til at pålægge bogtrykkeren at sikre sig forfatterens identitet for derved at muliggøre eventuel strafforfølgning. En så nærliggende foranstaltning blev altså først truffet med et års forsinkelse. Det kunde tyde på, at Caspar Paludan-Müller med rette har kritiseret regeringen for at have savnet blik for de retsvirkninger, der måtte følge af overgangen fra censur, som jo skulde *forebygge vildledning* af publikum ved at *forhindre trykning* af skrifter, til et system, der vil *skærme mod udskejelser i tryksager* ved bestemte *skranker for frihed*.³¹

Paludan-Müller har bl.a. peget på, at der endnu ved regeringsskiftet 1772 ikke var truffet bestemmelser om forum og straffe for presseforsejler, skønt de dog nu var blevet en nødvendighed. Det måtte derfor påhvile de mænd, som efter Struensees fald overtog regeringen, at tage trykkeproblemet op på ny og besvare de mest påtrængende spørgsmål. – Dette kan nok have sin rigtighed, og man behøver for så vidt ikke at vejre reaktion, fordi sagen ret hurtigt blev rejst i det nydannede statsråd. Men her gjorde arveprinsen sig til talsmand for indførelse af en vis censur, og selv om rådets overvejelser ikke mundede ud i genoplivelse af censuren, må det indrømmes, at trykkefriheden ved reskriptet af 20. oktober 1773 fik en skramme.³²

Hovedbestemmelsen i dette reskript er et forbud mod i *aviser og ugeblade* – hvortil ifølge kundgørelse af 27. november henregnedes *flyveblade* – at indføre noget, som »enten angår staten og regeringen, almindelige foranstaltninger, eller andre stridsskrifter«. For overtrædelser sattes *bødestraf* fra 50 til 200 rdl., og bøder kunde idømmes af *politimesteren* uden adgang til appel.

Suhm blev forbitret over reskriptet og hele den reaktionære retning, som udviklingen – især på landbopolitikens område (hoveriforordningen 1773) – syntes at tage efter Struensees fald. I det brev, hvormed han sendte Euphron til sin ven, landboreform-talsmanden Oeder, giver han sin forbitrelse luft: »Hvilken behandling med bønderne! I min iver

³¹ Bemærkninger i anledning af C. Plougs artikel i Fædrelandet om Guldberg som statsmand, Odense 1847.

³² Reskriptet gjaldt oprindelig kun for København, men ved kabinetsordre af 18. novbr. 1773 fik det gyldighed for hele Danmark og Norge.

(o: harme) . . . har jeg skrevet nærværende fortælling . . . som og sælges her, dog uden reglerne; thi ellers havde man kommet i fortræd med vor nuværende censor politimesteren. Vi er og bliver desværre dog et folk af slaver, og næppe har vi været større slaver end nu . . . Denne politimester vil ikke af mit hoved; og bønderne skriger på den anden side i mine ører. 80 bøndergårde er blevet nedlagt for at oprette hovmarker!³³

Politimesterens forvaltning af den magtfulde, han havde fået tildelt ved pressereskriptet af 1773, har dog sat mærkeligt svage spor. Der meldes kun om 3 politimesterindgreb i 1773-74, de to for indlæg i Adresseavisen (bøde 50 rdl., nedsat af regeringen til 30), tredje gang efter klage fra den krænkede over et smædeskrift.³⁴ Derefter overtager Guldberg omsorgen for pressens korrekte holdning ved *kabinetsordrer*. Disse medførte tilsyneladende ikke en stigning i antallet af presseindgreb; for perioden 1774-80 nævner Holm kun en halv snes eksempler.³⁵ De rækker lige fra *advarsler* for mikroskopiske forseelser til *bøde* på 1000 rdl. for Lüttichaus angreb på forordningen om brændevinsbrænding. – Efter regeringsskiftet 1784 kom politimesteren endnu en enkelt gang i funktion,³⁶ men gled så ud af billedet, og ved plakat af 4. december 1790 blev tiltalemyndigheden forbeholdt kancelliet og domsmyndigheden overdraget domstolene.

Vor grundlovs § 77, pkt. 1 fik i 1953 følgende form: »Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene«. Frigjort for motivering og polemik i nr. 4 og vidtløftighed i nr. 5 siger de Suhmske regler det samme, idet »skrive« omfatter »trykke«. Well roared, lion!

Den bidske sigtelse mod »ministrene« for at ville kvæle folkets røst må virke påfaldende, men er ikke enestående. Motivet gennemspilles for fuldt register i nr. 39 og – med mere præcist sigte, nemlig på de adelige medlemmer af statsrådet – i nr. 36 (se ndfr.).

Den foran omtalte *forskydning af pressekontrollen* fra politimester til kabinet skete forbavsende kort tid efter udstedelsen af reskriptet af 20. oktober 1773 og står formentlig i forbindelse med politimester Fædders konfiskation af et flyveskrift om tallotteriet. Følgerne heraf er omtalt ret udførligt i Danmark-Norges historie bd. V, bog 1, kap. 7, note 36 til s. 160-61. Holm kalder sagen »ganske

³³ Nyerups levnedsskildring af Suhm, s. 75.

³⁴ E. Holm: Danmark-Norges historie V, s. 160f.

³⁵ L. c., s. 161-62.

³⁶ Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799-1848, 1944, s. 21.

besynderlig« og refererer en skrivelse til politimesteren fra arveprinsen, hvis ræsonnement om det nævnte flyveskrift – at det ikke frembød andet anstødeligt end »at det ikke burde uden med tilladelse have været trykt« – han stempler som »helt vilkårligt«. Mon Holm dog ikke har taget lidt for tungt på arveprinsens skrivelse. Det har ingenlunde været nogen let opgave at koncipere den i en fart, og at der herunder er løbet prinsen en reminiscens fra censurens tid i pennen, er vel tilgiveligt. At søge sammenhæng og motiver i affæren har Holm øjensynligt opgivet. Da jeg imidlertid mener at turde tillægge den pressepolitisk betydning, har jeg søgt i det følgende at samle spredte momenter til et helhedsbillede.

I efteråret 1773 var lotterisituationen den, at tallotteriet, som en privatmand havde oprettet i Struenseetiden, nylig var blevet overtaget af regeringen, og at det noget ældre klasselotteris privilegium ventelig snart vilde blive fornyet. Alt syntes således at varsle rigeligt lotteri, rundelig lotterialgift. Så udkommer anonymt et flyveskrift med titelen »Om tallotteriets onde følger i de danske stater«, stilet »Til Kongen«, underskrevet »En patriot«. Det er en meget god og indtrængende pjece om tallotteriets skadelige virkninger; den er båret af oprigtig indignation. Men den rummer unægteligt en indirekte kritik af regeringsmyndigheder, som opretholder et lotteri, »hvis vinding til dels er blodpenge«. Suhm har da også i en bitter dagbogskommentar til pressereskriptet af 1773 kunnet oplyse, at »herover blev doctor Friborgs ypperlige afhandling om tallotterierne konfiskeret«. Bogtrykker Stein fik en bøde.

Suhm klagede lejlighedsvis til Guldberg over statsstyrelsens skæve gang. Det har han nok også gjort ved denne lejlighed, da han betragtede alt lotteri som fordærveligt for sæderne (se regeringsregel nr. 13) og har kunnet regne med at møde samme indstilling hos Guldberg. En særlig tilskyndelse til at pleje råd sammen har de to mænd haft derved, at de begge på den tid stod i forbindelse med den nu af politimesteren dømte bogtrykker og lod deres bøger trykke hos ham.³⁷ Men sagen var kilden: til den ene side oktoberreskriptets ord, finanserne og deres myndige ledere, til den anden side moralen og bogtrykker Stein, som ifølge arveprinsens brev havde »begæret skånsel« for den idømte mulkt. Som et muligt *kompromis* har da frembudt sig: konfiskationen opretholdes, bøden eftergives. Det blev virkelig også resultatet. Guldberg satte arveprinsen i sving, prinsen atter Kongen selv, og den 29. november tilskrev arveprinsen politimesteren, at Kongen havde befalet, at mulkten skulde eftergives bogtrykker Stein. Blandt flere undskyldende momenter for Stein anføres i brevet, at »en sådan graduert mand [som læge Friborg] ved sin anseelse kan gøre en stakkels bogtrykker sikker«. Det kan tilføjes, at Stein havde trykt Guldbergs anonyme og pseudonyme skrifter fra 1770 og 71, verdenshistorien (1768–72) og Den åbenbarede teologi (1773), tilegnet arveprinsen! Mange år senere skrev Guldberg til Thorkelin i en sag, der krævede bogtrykkerens diskretion: »Stein er mig tro aldeles«.

³⁷ For Suhms vedkommende kan nævnes: fra 1772 Til mine landsmænd og medborgere samt Idyller og samtaler, fra 1773: Samtaler i de dødes rige og Adolfs drøm, fra 1774: Gyrithe, Frode m.fl.

I de to regeringsregler, der følger efter tros- og ytringsfrihedsbestemmelserne, og som handler om *personlig frihed*, i særdeleshed *bondefrihed*, og *ejendomsret*, bevæger Suhm sig ind på et område, hvor forholdet mellem stat og individ ikke er så enkelt og uforanderligt som forudsat i nr. 3–5, og hvor økonomisk og politisk indflydelse i tidens løb havde fremkaldt dybe intersemodsætninger mellem stænderne, modsætninger, som med landbospørgsmålenes løsning for øje sikkert også vilde gøre sig gældende i fremtiden. Hævdelsen af et individuelt frihedskrav har da her måttet ytre sig ikke alene med henblik på statens tarv, men også ved afvejning af stændernes krydsende interesser; denne store opgave lægges straks i begyndelsen af nr. 6 regenten på sinde. Det kan føles, som om Suhm nu fører sin pen med mindre fasthed end før og famler sig frem, ja undertiden ligefrem fumler i det. Således udsættes en alle stænder omfattende definition af »frihed« i nr. 6 til 2. pkt. i nr. 7, hvor den så tilsyneladende fremtræder som speciel for bondestanden.

Sneedorff har både i »Den borgerlige regering« og – især – i en jubeltale (1760) til erindring om arve-enevoldsregeringens indførelse slået kraftigt til lyd for den grundsætning, at det er Kongens opgave at holde *ligevægt mellem stænderne*. En sådan ligevægt havde bestået i »de gamle nordiske monarkier«, men den var blevet brudt, når en stand, vildledt af begærlighed, havde overskredet sine naturlige grænser. Dette var i sin tid sket ved at *gejstligheden* havde tilvendt sig selv den rigdom og magt, som den overtalte andre til at foragte; da måtte den ved reformationen se sin magt beskåret af regeringen i forening med de andre stænder. Og det var sket igen for 100 år siden ved at *adelen* som encherre i rigsrådet gennem håndfæstningen havde skabt sig en overvældende indflydelse og tilegnet sig den magt, som Kongen havde mistet og stænderne ikke mere kunde udøve. Da havde en ulykkelig krig og den almindelige nød tvunget alle viljer sammen mod et eneste mål: at genoprette den fordums enighed og ligevægt, og det var fuldbyrdet ved »den største tildragelse i disse rigers og den eneste af sit slags i det menneskelige køns historie«, nemlig ved genskabelse af en forfatning, grundet på tillid mellem regent og folk.

Suhm har næppe kunnet godkende Sneedorffs udsyn over enevældens tilblivelse uden forbehold, men han har åbenbart tiltrådt konklusionen: hold ligevægt (= jævnvægt) mellem stænderne. Hans efterfølgende anvisning på stillinger i statens tjeneste, som vilde passe for henholdsvis adel og middelstand, er rimeligvis fremkaldt af bekymringer hos Snee-

dorff for, at en almindelig opdrift fra lavere til højere stand skulde kunne forstyrre en ønskelig »symmetri« mellem stænderne, som så måtte reableres ved statsindgreb. Suhm har villet give et par praktiske vink til forebyggelse eller neutralisering af sådan skævhed i samfundsbygningen, og hans erhvervsvejledning lader til at give *middelstanden* gode chancer på adelens bekostning. Suhms principielle syn er udtrykt i tilføjelsen: und alle frihed!

Hvilken betydning rummer »frihed« så i denne forbindelse?

Formuleringen af nr. 6 lægger op til svaret: Den enkelte får adgang til selv at vælge sin livsstilling. Føjes hertil fra nr. 7: Adgang til at fæste bo overalt i landet og Betryggelse ved lov og dom af livets uforstyrrede gang,³⁸ er hermed peget på hovedpunkter i fysiokraternes vide bestemmelse af personlig frihed: Ret til selvudfoldelse, hvor denne ikke går en andens ret for nær.

For *bondens* vedkommende belyser Oeder »frihed« ved sammenligning mellem en daglejers og en stavnsbundet bondes situation: den første kan søge sin lykke hvor og hvorledes (wo und wie) han vil, den sidste må blive på fødestedet og kan ikke vælge eller vrage tilbudte vilkår. Løftet om bopælsfrihed har naturligvis sin ganske særlige betydning for bonden, fordi det indbefatter ophævelsen af stavnsbåndet, der siden 1764 omfattede aldersklasserne lige fra 4 til 40 år. Det kan i den forbindelse gerne mindes, at da båndet blev løst (1788), fejrede Suhm begivenheden ved at stille sig i spidsen for indsamling af midler til rejsning af Frihedsstøtten. – At frihed først og fremmest består i »at dyrke sin egen jord« kan umiddelbart synes et besynderligt udtryk; men hvis man forestiller sig den forstyrrelse af den enkeltes planer og daglige dont, som fællesdrift, stavnsbånd og hoveripligt har kunnet volde, bliver meningen klar: frihed og ejendom hører sammen. Udtryksmåden er afspejling af Oeders berømte skrift om midlerne til at skaffe bonden »frihed og ejendom«.³⁹ Det *ideal*, der her opstilles, »selveje mod afgifter til godsejeren, uden hoveri, fuld borgerlig frihed«, er 8de og øverste trin på en trappe, hvor 2det trin kaldes »trældom, dog under lovbeskyttelse«, nr. 3–5 er livsfæste eller arvefæste med hoveripligt i forskellig form og omfang. Oeder er klar over, at springet fra 2 til 8 er stort, og at målet må nås lidt efter lidt. I en forestilling til generallandvæsenskommissionen af december

³⁸ »Udkast til en ny regeringsform« bruger her et klarere udtryk end regeringsreglen: »Ingen undersåt må fængsles eller ske nogen ulempe (f. eks. vilkårlig afskedigelse?) uden efter lov og dom«.

³⁹ Bedenken über die Frage: Wie dem Bauernstande Freyheit und Eigenthum in den Ländern, wo ihm beydes fehlt, verschaffen werden könne. 1769. Zusätze 1771.

1770 nøjes han da også med at foreslå ophævelse af fællesdrift og af stavnsbånd. Han tager klar afstand fra at bruge befaling og tvangsmidler og regner med, at målet vil kunne nås uden tab for godsejerne.⁴⁰

I sine »Blandede Tanker« har Suhm karakteriseret Henrik Stampes holdning i bondesagen således: »Han var en stor ven af bondens frihed, men hans . . . forsigtighed gjorde, at han ej kunde trænge igennem med det, hvortil hører et uforsagt mod«. ⁴¹ Når man følger Suhm som praktisk vejleder gennem den 7de regeringsregels 2den del, kan den formastelige tanke dukke frem, at denne karakteristik vist egentlig passer nok så godt på Suhm selv som på Stampe. Hvor er hans frimodighed blevet af? Det lå jo lige for at udpege krongodserne som det første objekt, for derved undgik man at skulle komme til rette med vrangvillige godsejere. Men foranstaltningen vilde have været mere effektiv, hvis staten ikke i 60erne havde skilt sig af med sit betydelige jydsk-fynske domænegods, for øvrigt kun til bøndernes fordel, ifald gårdene blev bortsolgt enkeltvis. Det var også nærliggende at opmuntre godsejerne til imødekommen ved at stille en eller anden form for økonomisk begunstiggelse i udsigt; dette middel viste sig senere ret virksomt både til igangsættelse af udskiftning og direkte salg af fæstegods. Men heller ikke lokketoner kunde dog ventes at slå til. Når Suhm da for det tredje regner med statsopkøb af det private fæstegods med videresalg til bønderne for øje, så tror jeg nok, at denne hurdle vilde have været vel høj at sætte over, for i midten af det 18. århundrede sad fæstebønder inde med henved $\frac{3}{4}$ af landets jord. Det er som om Suhm undviger enhver konfrontation af godsejer med bonde og frem for alt vil lægge en dæmper på opskræmte gemytter.

For dem, der desuagtet måtte have næret yderligere bekymring på godsejernes vegne, har det kunnet virke beroligende at læse sidste punktum i nr. 7, hvor Suhm tager afstand fra at skaffe bonden frihed og ejendom ved »befaling«, d.v.s. indgreb i ejendomsretten. I stedet for straks at forkynde sit program, som det er sket i nr. 3 og 4, når Suhm her gennem den nys skildrede optimistiske overvejelse af foreliggende muligheder frem til sin principerklæring, som jo går ud på, at *ejendomsretten bør være ukrænkelig*.⁴²

⁴⁰ Et genskær også af den heldbringende virkning på *forsvarets* effektivitet, som Oeder venter af bondens frihed, mener jeg at finde i Suhms 28. regeringsregel: »Se til, at dine krigsfolk mest kan bestå af indfødte og af bønder, dog først når de sidste er blevet fri«. Motiveringen for frihedskravet i denne forbindelse er hos begge – med Suhms ord – at »en krigshær af tralle fægter slet«.

⁴¹ Saml. skr. X, s. 29.

⁴² Gengivelsen af nr. 7 i Chr. Bruuns uddrag har i sidste punktum ukorrekt »sin ejendom« i st. f. »sin jord«.

Der kan ikke være tvivl om, at Suhm, da han skrev Euphron og især den 7. regel, har haft et politisk samarbejde med Guldberg i sine tanker og gerne har villet reducere forskellen mellem deres syn på landbolovgivningen så meget som muligt. I Guldbergs »Azan«, der af Suhm blev hævet til skyerne som »det største mesterstykke i vort sprog«, drages der (s. 56–57) en parallel mellem den enkeltes ejendomsret og fyrstens ret over sit rige, og (s. 52) lægges det den »skarpsindige« Rhases i munden, at en fyrste, om han end har den mest uindskrænkede magt, dog »aldrig har ret til at forkrænke noget menneskes rettighed«. I slutningen af Suhms 7. regel møder man den samme parallel, og om Kongens magt siges det, at den ikke rækker til at gøre alt, hvad han vil, men »netop ikke mere end det, som er ret«. Jeg forestiller mig, at Suhm ved at påpege den rent ydre lighed i argumentationen har tilstræbt at demonstrere et fælles grundsyn.

Som før berørt har jeg henført endnu to regeringsregler til dette afsnit, nemlig nr. 39 og nr. 36. Den førstnævnte – *petitionsret* – danner et supplement til nr. 4 ved at sidestille personlig henvendelse til Kongen med de indirekte former for ytringsfrihed. Motivet er det samme: sandheden frem i dagslyset.

Bestemmelsen har vel sin umiddelbare grund i beskyldningerne mod Struensee og hans venner for at have villet isolere Kongen fra folket. En tilskyndelse kan måske også findes i begivenheder, der må være indtruffet ret kort før Suhm skrev Euphron, og som utvivlsomt har gjort indtryk på ham. »Bergalmuen på Kongsberg« havde bedt om Suhms bistand i en vigtig sag, og han havde med godt resultat ført sagen frem for arveprinsen. Da Suhm så i 1774 blev udnævnt til kammerherre, modtog han fra bergalmuen en skrivelse med tak for »den os beviste hjælp og visse rådførelse [d: sikre vejledning] udi vor store trang« og med lykønskning til det hæderstegn, hvormed Kongen havde udmærket »vor inderlig elskede og ærede kammerherre«. ⁴³

Nr. 36 underbygger grundsætningen i nr. 6 om ligevægt mellem stænderne ved at give Kongen et velegnet middel til at orientere sig om alle 4 stænders holdning. Dette middel er at lade borgere og gejstlige, eventuelt også bønder få *sæde i rådet* ved siden af repræsentanter for adelen.

Ønsket om at trænge adelen tilbage fra dens dominerende indflydelse inden for den civile administration kan allerede iagttages i nr. 6, hvor

⁴³ Nyerups levnedsskildring af Suhm, s. 78.

adelsmænd »fornemmeligst« placeres i hæren og ved hoffet. Men her i nr. 36 er tonen skarpere, ja fornærmelig mod adelen. Det er dog ikke adelstanden som sådan, der fremkalder Suhms aversion, snarere adelsmanden som storgodsejer. Overfor en ensidig herremandsrepræsentation i rådet peger han da forsigtigt (»jeg udelukker ikke«) og hypotetisk på bonden. Hvor dristig denne tanke alligevel har været, fremgår af, at det først i 1901 lykkedes at finde en bonde, som ansås for »bekvem« til sædet i Kongens råd.

Sprog og statsborgerret

Nr. 25, 26, 35

Om oplysningens tidsalder (1750–1800) bruger N. M. Petersen i sin litteraturhistorie følgende udtryk: »Det første særskue, der møder os efter Holberg, er den måde, hvorpå litteraturen ikke sluttede sig til ham, men forlod ham.«⁴⁴ Det nye ord, »særskue«, peger på, hvor forfatteren vil hen: han tænker på den sproglige udvikling herhjemme, som sædvanlig kaldes sprogrensning, men som også har fået det nok så træffende navn *sprogøgt*. Denne udvikling var led i en fælleseuropæisk (a-national) stræben efter at gøre *modersmålet* til et brugbart redskab både for tidsvarende videnskabelig tænkning og for drøftelse af almenmenneskelige emner i almenfattelig form til folkeoplysningens fremme. I begge henseender var de klassiske sprog, latin og græsk, uanvendelige. Til Danmark nåede bevægelsen fra Tyskland allerede i det 17. århundrede, men den kulminerede først i det 18. som en kultivering af sproget ved udskillelse af fremmedelementer, især franske og tyske ord og vendinger. Dens betydeligste foregangsmænd var sprogforskeren Høysgaard (1698–1773), filosofen Eilschou (1725–50) og forfatteren J. S. Sneedorff (1724–64), og sprogøgtens resultat har man opgjort således: »Perioden fra omkring 1740 til omkring midten af 1760erne indtager en særstilling i det danske sprogs historie, idet det danske skriftsprog ikke før eller siden i så kort et tidsrum har undergået så stor en forandring.«⁴⁵ Iøjnefaldende er Eilschous og Sneedorffs klare og letflydende stil i sammenligning med f. eks. Holbergs prosa. Suhms ungdom – han var omtrent jævnaldrende med Sneedorff – var faldet i denne modersmåldyrkelsens blomstrings-tid, og at han har indåndet dens luft i dybe drag, fremgår af hans afhandling om skrivefrihed: »Det folk, som ej dyrker sit eget sprog,

⁴⁴ N. M. Petersen: Bidrag til den danske litteraturs historie, 2. udg. V, s. 3.

⁴⁵ Johannes Lollesgaard: Sprogfilosofien og sprogforsken i Danmark, 1925, s. 14.

kan og bør anses for intet folk, såsom det er et af hovedkendemærkerne på, at et folk . . . er et folk skilt fra andre, at det taler, skriver, højest agter sit eget sprog og ej noget fremmed, det være tysk, fransk eller noget andet, og herudi er just vor tilstand bedrøvelig. De Store taler ej vort sprog, læser ej skrifter, som udkommer på det, så at mange kan være deres hele livstid i vort land og dog aldeles ikke forstå vort sprog eller og forstå det ilde; ja de kan endog besidde embeder, høje embeder. Så længe dette onde ej hæmmes, så nytter skrivefriheden lidet, så forestiller vi intet folk, så får vi ej nogen national karakter«. ⁴⁶ Sproget udtrykker altså folkets egenart, og dets kultivering betyder omsorg for nationens særpræg. Sprogrogten har fået en *national* nuance. Denne nuance fik hos Suhm en akcent ved det danske sprogs nedværdigelse under Struensees auspicer, og den fæstnedes ved dets senere oprejsning. Med sin »lille fædrelandshistorie« deltog Suhm i den hyldest til modersmålet, som forordningen af 11. maj 1775 repræsenterer ved at gøre Dansk til undervisningsfag i latinskolerne og indføre danske lærebøger i andre fag.

Struensee-regimets negligieren og udfordrende tilsidesættelse af det danske sprog måtte udløse en kraftig reaktion. Oprejsningen kom også omgående og over bred front: dansk *rigssprog*, *hofsprog*, *hærsprog*.

Allerede den 13. februar 1772 proklamerede forordningen om oprettelse af et gehejmestatsråd Dansk som *rigets* officielle *hovedsprog*: »Alting skal herefter (det alene undtagen, som angår vore tyske provinser) søges, behandles, foredrages og udfærdiges i det danske sprog«. – I *hofsproget* var uforholdsmæssig tysk overvægt en gammel skade, hvis oprindelse Suhm sporer tilbage til det 15. århundrede: »Da vi udi Eric af Pommern, Christopher af Bayern, Christian I af Oldenburg, Friderich I af Holsten hentede vore Konger fra Tyskland, så er det ingen under, at vort eget sprog . . . var nærved rent at undergå, thi ved hove blev nu alting på Tysk, og alt hvad som nærmede sig hoffet, blev af samme smag . . . Hvis Himlen ej udi Christian IV havde givet os en ret dansk Konge, havde det været forgæves at sætte sig imod strømmen . . . thi alle vore efterfølgende Konger har bedre talt Tysk end Dansk . . . Vore dronninger er fast alle tyske«. ⁴⁷ Under Frederik V begynder strømmen at vende. Dronning Juliane Marie, født prinsesse af Braunschweig-Wolfenbüttel, lærte Dansk, talte og skrev det gerne, omend ikke fuldkomment, og hun lod sikkert med velberåd hu sin søn opdrage som prins af Danmark. Efter 17. januar 1772 angav enkedronningen og

⁴⁶ Samlinger I: 2, 1771, s. 47.

⁴⁷ Samlinger II: 1, 1775, s. 19f.

arveprinsen + Guldberg tonen ved hoffet. Fra september 1774 har vi et aktstykke, som klart udtrykker hoffets holdning, nemlig en af arveprinsen underskrevet instruks, udfærdiget ved Schack-Rathlous sendefærd til Mecklenburg efter arveprinsens brud og formodentlig fremgået af forhandling mellem de to mænd og Guldberg.⁴⁸ Det pålægges her Schack-Rathlou at gøre det klart for prinsessen, »hvor stærkt . . . vort sprog fortjener opmærksomhed fra hendes side, med hvilken dégout man ser fremmede træde i vor tjeneste, og hvorledes både min [arveprinsens] og hendes stilling kræver af os, at vi viser en udpræget iver for at fremme alt hvad der er Dansk«. »Måske vilde det også være muligt at lade tale dette sprog for min kære prinsesse på vejen«. Ingen Ultra-Dansk har med rimelighed kunnet forlange mere. – *Kommandosproget* var endnu i begyndelsen af 1770erne Tysk i hele landhæren,⁴⁹ og »alle militære ting behandlede på Tysk fra Elben til Vardøhus« (Abrahamson). De tyske rigsdeles dominerende indflydelse har vel lagt grunden til, at hærsproget blev Tysk; men dertil har stærkt medvirket, at hærens rekruttering gennem århundreder var sket og endnu helt overvejende foregik ved *hvervning*, som også fandt sted i udlandet, særlig i tysktalende egne, og omfattede både mandskab og officerer. Kun en lille del af den faste hær blev *udskrevet* blandt indfødte, og det større supplement, der dannedes af en indfødt *milits*, havde kun ringe militær værdi. Den nationale sammensætning var højst forskellig i hærens afdelinger; således bestod livgarden overvejende af Danske og Nordmænd, den norske hær næsten ene af Nordmænd, medens udlændinge var i overtal i en del hvervede fodfolksregimenter. Eksercitsen foregik overalt på Tysk. Strømkæntringen skete her samtidig med anerkendelsen af Dansk som hovedsproget, idet en kongelig resolution af 19. februar 1772 trak linierne op for udskiftning af tysk kommando med dansk. Planen blev straks sat i værk ved livgarden og andre korps, hvor hjemmesproget bød de gunstigste betingelser for overgang til dansk eksercits, og man regnede med, at reformen kunde gennemføres på et års tid. Denne beregning viste sig dog alt for optimistisk. Så sent som i 1776 kan man se en kabinetsordre indskærpe, at »alle officerer skal tale Dansk og dette sprog benyttes ved eksercitsen, da Hans Majestæt anser forsømmelse heraf med synderlig mishag«.

Suhm har fortalt, at befalingen om fremtidig eksercits på Dansk blev modtaget med forundring af »alle fremmede, fast alle vore egne krigs-

⁴⁸ E. Holm: anf. værk V, s. 210.

⁴⁹ Flåden havde derimod fra gammel tid dansk kommando, og både mandskab og officerer var indfødte.

mænd, ja endog nogle af vore patrioter selv«. »Så uhørt forekom dem dette«. ⁵⁰ Udviklingen på det sproglige område havde også været så hastig og omfattende, at Suhms 26. regeringsregel ikke har kunnet holde trit med begivenhederne, men snarere må læses som en vurdering af fortiden end en impuls for fremtiden. Udtryksmåden i pkt. 1 er lidt løs, men meningen er utvivlsomt, at Kongen må være fortrolig med både Dansk og Tysk, og at begge sprog bør have hjemsted ved hoffet og dér bruges i et forhold, der nogenlunde svarer til deres udbredelse i befolkningen. »Det er billigt«, siger Suhm 1775, »at det tyske sprog og gælder ved hoffet og i landet, og at det hos os indtager det fornemste sæde næst efter det danske«. ⁵¹ Hans syn på kommandosproget i hæren er også præget af tolerance over for Tysk; formuleringen af pkt. 2, 1ste sætning, lader formode, at Suhm har regnet med muligheden af tysk kommandosprog i hertugdømmerne og for så vidt har kunnet dele en holstensk kritik af, at dansk kommando blev indført også ved 3 nationale batailloner. – Den i reglens slutning omtalte *udspørgen af rejsende* på det sprog, vedkommende naturligt må vente, står formentlig i forbindelse med pas- og toldkontrollen. Man kan tænke sig, at Suhm har villet hindre, at en ofte i og for sig generende kontrol fik tilført et nationalt irritationsmoment.

Nr. 35 er et forvarsel om *Indfødsretten*, den kabinetsordre med grundlovs rang, som i januar 1776 tilsikrede »indfødte landets børn« »alle embeder i Vore stater, hof-, gejstlige, militære og civile, af stor eller liden betydenhed«. ⁵² Man kan allerede før Struenseetiden nu og da spore uvilje mod den tilsidesættelse af »landets egne børn«, som efter enevældens indførelse hyppigt var sket ved ansættelse af fremmede, særlig Tyske, i høje embedsstillinger og ved hoffet, og i flere trykkefrihedsskrifter kommer misstemning herover tydeligt til udtryk. ⁵³ 1773 advarer professor i statsvidenskab Andreas Schytte ligefrem imod »til de vigtigste betjeneringer at foredrage fremmede for indfødte«. ⁵⁴ Suhms regel falder jo i tråd hermed og bringer for så vidt ikke noget nyt; motiveringen med den dramatiske udgang synes båret af bitterhed.

Formålet med *Indfødsretten* var først og fremmest at sætte bom for fremmedes ansættelse i statstjenesten. Det har motivernes forfatter,

⁵⁰ Samlinger II: 1, 1775, s. 12–13.

⁵¹ Smst., s. 21.

⁵² Adgangen til at få indfødsret ved *naturalisation* var hovedsagelig begrænset til udtrykkeligt nævnte grupper af kapitalister og specialister.

⁵³ I Hist. Tidsskr. 10. r., II, s. 195 er nævnt 5 eksempler herpå.

⁵⁴ Staternes indvortes Regering I, s. 82–83.

Guldberg, udtrykt patetisk, men samtidig let fatteligt for enhver: »Billigheden selv vil, at landets børn skal nyde landets brød og fordelene i staten falde i dens borgeres lod«. En saglig redegørelse for lovens politiske grundlag har dens ophavsmand, statsminister Schack-Rathlou, givet i et memorandum til brug for kronprinsen (5. april 1783).⁵⁵ Han peger her på det rimelige og naturlige i at give dem, som må bære landets byrder, og som på forhånd nøje kender landets sprog, er indlevet i dets kultur og fortrolige med dets økonomiske vilkår, fortrinsadgang til landets embeder. Derved vil man også opmuntre folkets mod og evner og styrke dets fædrelandskærlighed. Det er sådanne tilsagn om begunstigelser, givet på baggrund af langvarig tilsidesættelse, der rejste et sandt jubelkor over Indfødsretten,⁵⁶ og jubelen lød både i Danmark og hertugdømmerne, svagere i Norge, hvor man mindst havde mærket skoens tryk.

En tredie tolkning af loven fremkom 1777 i Tyge Rothes skrift »Om Indfødsretten«. »Tænkeren iblandt os«, som Rothe kalder sig, er enig i, at det nu står til landets egne borgere »at virke vort folkeheld og hæder« ved at enhver evne gøres »patriotisk virksom«. Regenten har haft til hensigt »at gøre eet af os alle, os Danmarks, Norges og Holstens⁵⁷, det er Dannerigets mennesker«; det er »slægten«, som nu skal opnå den mængde fordele, staten kan tilbyde, og det er »brødrene«, som skal nyde arven tilhobe [o: i fællesskab]. Men hvis vi deler os, glipper lovens hensigt, så svinder den kraft og glæde, som skabes ved enighed. Vise patrioter har længe ønsket, at statens tre sprog og tre lovbøger kunde blive til eet; men når »lands beskaffenhed« nu ikke tillader dette, så bør hjerterne dog være broderligt forenede. Og »hvilket bevis på almindelig fremgang mod ret tænkemåde, når medbroderskab og medborger-skab bestemmes efter fælles borgerlig og broderlig fordel, men ej efter det, der er så tilfældigt som forskel imellem sprogs dialekter eller mellem lokale sæder og vaner«.

Det er med fuld føje Rothe tillægger regeringen den hensigt »at gøre eet af os alle«. Man håbede nemlig ved den fælles indfødsret at fæstne forbindelsen med den gottorpske del af Holsten, som var tilfaldet den danske krone ved det i 1773 fuldbyrdede mageskifte med Oldenburg-

⁵⁵ Thaulow og Bro-Jørgensen: Udvalgte breve, betænkninger og optegnelser af J. O. Schack-Rathlous arkiv, 1936, s. 454.

⁵⁶ På det kongelige bibliotek (Luxdorps samlinger) findes 2 samlingsbind med pjecer, digte, taler og avisartikler til forherligelse af Indfødsretten.

⁵⁷ Navnene Holsten og Holstenere omfatter her og i det følgende som almindeligt i datiden også Slesvig og Slesvigere.

Delmenhorst. Schack-Rathlou lagde megen vægt på at forebygge al tvivl hos Holstenerne om deres »fuldkomne indigenats-ret«. Dette sigte har også sat spor i lovtæksten, ligesom det har fundet udtryk i den medaille, som Kongen lod præge i anledning af Indfødsretten, og hvor forholdet mellem Danske, Nordmænd og Holstenerne er symboliseret ved 3 børn, som holder hinanden i hånden.

Suhm lod slå en guldmedaille med lignende motiv: 3 danserinder med palme- eller laurbærgren i den ene hånd og »alle 3 den anden hånd i hverandre over den mellemstes hoved«. Suhm har utvivlsomt fundet det i sin orden, at også Holstenerne fik del i de goder, som fulgte af fremmedes udelukkelse fra embeder, for »Aprigerne er ikke fremmede«, som der står i nr. 35. Han har vel også delt håbet om et venskabeligt forhold mellem statens 3 hovedgrupper til »fælles borgerlig fordel«. Ligheden mellem symbolerne kan dog ikke skjule en kløft mellem Rothes og Suhms vurdering af sprogforskellens betydning. Rothe reducerer den til et uvæsentligt dialektproblem, som end ikke hindrer »medbroderskab«. For Suhm derimod er Dansk-Norsk eet sprog, Tysk et andet. Derfor munder hans grundsætning i nr. 25 om ligelig behandling af Kongens undersåtter ud i, at medens Danske og Nordmænd kan anvendes »om hinanden« i begge kongeriger, bør hertugdømmernes indbyggere »fornemmeligst« bruges i deres egne lande.

Kilden til dette tilsyneladende ret uskyldige, men principielt vidtrækkende forbehold kan findes i et lille skrift af Suhm fra efteråret 1771. På den tid var Struensees magtstilling rokket, men trykkefriheden ubeskåret, og i en på Fransk skrevet afhandling om videnskabens, litteraturens og kunstens tilstand i Danmark-Norge – forfatteren foregives at være Englænder – indfletter Suhm s. 9–10 følgende åbenhjertige skildring af den nationalpolitiske situation: »De Store, regeringen ynder og agter de fremmede og mener, at folket [la nation] ikke duer til noget. Folket derimod og de, som kalder sig patrioter (som dog er temmelig tyndt sået) hader og afskyr [haissent et détestent] næsten de fremmede. Jeg synes dog, at de endnu har brug for fremmede i flere henseender, og at deres had undertiden er uretfærdigt og ugrundet. Man kan heller ikke bebrejde regeringen, at den ansætter dem fra Holsten [c: den kongelige del] i Danmark, skønt de er Tyskere, da de er Kongen af Danmarks undersåtter lige så vel som Danske og Nordmænd. Men mængden [le peuple] formår ikke at skelne [ignore les distinctions], og for den er enhver, som taler et andet sprog end dens eget, en fremmed«.

I 1771 har Suhm øjensynlig ment at kunne negligere den jævne mands

klager over ansættelse i Danmark af tysktalende Holstenere, men 1774 tilråder han, at disse især bruges i deres egne lande. Den styrkelse af det tyske element i hertugdømmerne, som mageskiftet indebar, har muligvis påvirket Suhms holdning.

Ved læsningen af den appel, der i slutningen af Suhms fædrelands-historie rettes til ungdommen, fristes man til at tro, at Suhm nu (1776) har slækket på forbeholdet i nr. 25. Her opfordres nemlig til at lade »den dårlige forskel imellem at være Dansk, Norsk, Holstensk« ophøre, for »vel er der nogen forskel imellem eders sprog, men Gud forstår eder alle, een Konge behersker eder alle«. Den klare sondring mellem to sprog er altså erstattet med en valen bemærkning om »nogen forskel«.

Jeg tror dog, at appellen overvejende er præget af Guldbergs ånd og pen, og at Suhm har ment at burde strække sig til denne reverents for Guldberg som ophavsmanden til historieværket, ligesom han er gået med til adskillige Guldbergske henstillinger om ændringer i den historiske tekst.⁵⁸ Et helhjertet udtryk for Suhms indstilling er appellen i hvert fald ikke, hans øre havde allerede fanget en helt anden treklang, den nordiske. Man kan ane den i hans fortælling »Frode« fra 1774, hvor Suhm har søgt at styrke båndet mellem Danske og Nordmænd. I »De tre Venner« fra samme år er klangen fuldtonende: Svenskeren Hjalmar, som har befriet nogle fangne Danske, kalder dem sine landsmænd, »thi eet sprog, een herkomst, een tro forbinder mig til at anse Svenske og Danske for eet folk«; og Lejrekongen opfordrer Nordmanden til at vedligeholde det venskab, som fostbrødrelandet har begyndt at stifte mellem de tre folk: »Lad Dansk, Norsk og Svensk være eet«.

Dansk og Tysk

NYERUP har (1798) sammenfattet sin vurdering af »Euphron« i den sentens, at regeringsreglerne – fra regeringsskiftet 1784 at regne – »kan anses at have været som politisk symbolsk bog for vore statsstyrere«.⁵⁹ Selv et løseligt overblik støtter efter min mening denne karakteristik af reglerne som en slags politisk løsen, og hvis den var rigtig allerede 1798,

⁵⁸ Appellen har i øvrigt ikke haft nogen fast, intakt placering i de forskellige udgaver af fædrelandshistorien. I udgaverne fra 1781 og 1790 blev den stående væsentlig uforandret, men i Kierulfs udgave (1802) er den udeladt. I Werlauffs udgave fra 1813 er den på ny blevet optaget, med en enkelt ændring, og i sammes udgave fra 1832 er den – med fornødne ændringer – flyttet til forordet. Her er det slørende »nogen« foran »forskell« gleddet ud.

⁵⁹ Levnedsskildring af Suhm, s. 74.

gælder det så meget mere på noget længere afstand. Men også hvor Suhms anskuelser ikke har fundet udtryk i lovgivningen, kan de have tilskyndet eller bidraget til en bemærkelsesværdig udviklingslinie, f. eks. på det for Suhm så betydningsfulde sproglige område. I en afsluttende skitse vil jeg søge med tilknytning til det foregående afsnit at påvise spor af Suhms syn på Danmarks forhold til Holsten og til Norden frem til den litterære strid, der går under navnet Tyskerfejden.

Mageskiftet 1773 havde givet riget et mere samlet område og åbnet udsigt til en varig fredspræget fremtid i Norden til fælles gavn for Danmark-Norge og hertugdømmerne. Men *udgangspositionerne* for en harmonisk samvirken mellem de forskellige sprogområder havde ikke just været lovende. Vi har af Suhms situationsskildring 1771 (s. 148) set, at der ved slutningen af Struenseeregimet herskede ligefremt had i den danske befolkning til »de fremmede«, og som fremmed anså den jævne mand enhver, der talte et andet sprog end hans eget. Suhm selv synes behersket af samme indstilling, når han i sit Brev til Kongen (januar 1772) udbryder: »Lad det fremmede sprog [ɔ: Tysk] være et kendemærke på den nedrige forræder, som var for doven til at lære vort sprog«. – Og søger man at lodde stemningen i den nyerhvervede hertugelige del af Holsten, kan man der møde genvakte udslag af det nag til Danmark, som landsherren gennem generationer havde indprentet befolkningen som sand patriotisme. Hos adelen spores særlig frygt for, at hertugdømmerne skulde blive forfordelt og ridderskabets privilegier krænket i en overvejende dansk-norsk præget, enevældig styret stat; man skævede desuden til en udvikling ved hoffet og ved centralstyrelsen i København, hvorunder hidtil dominerende højadel og tysk sprog lod til at vige for borgerlige elementer og dansk sprog.

Der har tidligere hersket stærkt overdrevne forestillinger om udstrækningen af både det tidsrum og det sagområde, hvor Guldberg »rådede for regn og solskin«. Begyndelsen på den såkaldte Guldbergtid kan næppe med rimelighed sættes før 1775–76, og det var først 1783 Guldberg »indflød med fuldstændig virksomhed«. Finanserne styrede Schimmelmann til sin død (1782), og i hertugdømmerne holdt A. P. Bernstorff som direktør for tyske kancelli alle tråde i sin hånd 1773–80.

Det lykkedes Bernstorff at vinde almindelig tillid og at dæmpe den uro og modvilje i Holsten, som mageskiftet havde givet anledning til. Hans stræben er rettet mod at skabe fornøden ensartethed i landsdelens retsvæsen og administration. Det er enheden i *hertugdømmerne* – »de tyske provinser«, som Bernstorff sædvanlig benævner Slesvig og Holsten – der

er hans direkte mål; kun hvor Bernstorff sporer separatistisk tendens, er han på vagt for rigsenheden. For det danske sprogs stilling i Nord- og Mellemslesvig har han intet blik. Hans politiske holdning er med et udtryk fra en senere tid blevet karakteriseret som »administrativ Slesvigholstenisme«. ⁶⁰ – I *Danmark* har hadbølgen fra Struenseetiden lagt sig. Statsenhed er Guldbergs mål, og selv om omsorgen for »det kære danske sprog« er drivfjederen i hans mangesidige virke for dansk kultur, er Holsten jævnlige med i billedet. Det nævnes i titlerne på Suhms fædrelandshistorie (1776) og Mallings »Store og gode handlinger« (1777), og i lunden ved Jægerspris, arveprinsens ejendom, hædrer mindestenene (fra 1777 fremefter) også fortjenstfulde Holstenere. Sligt er dog nok snarere udtryk for et regeringsønske om at pointere samhørighed end for samfølelse mellem folkegrupper. Det dansk-tyske forhold er nemlig stadig ømtåleligt. Indbyrdes modvilje finder ganske vist kun ringe afløb i samtidig litteratur, men den *oplægges* i dagbøger og breve, og den tilbageholdenhed, der vises på tryk, bunder formodentlig i respektblandet frygt for regeringsindgreb.

Vi har dog eet litterært vidnesbyrd, som kaster klart lys over parternes holdning, nemlig skærmydslerne 1776–78 mellem digteren Fr. Leopold Stolberg og tre prominente Danemænd: B. G. Sporon, C. F. Jacobi – begge stod Guldberg nær – og Tyge Rothe. ⁶¹ Stolberg var Holstener, som søn af amtmanden i Segeberg dansk undersåt, og han voksede op på Sjælland. Men han talte dårligt Dansk, og hans nære tilknytning til tysk åndsliv (Klopstock) fæstnedes under flerårige studieophold i Halle og Göttingen. Ved hjemkomsten fra et besøg hos Goethe i Weimar (januar 1776) stødte Stolberg på Indfødsretten. Den og svogeren A. P. Bernstorffs bitre kommentarer dertil ⁶² har inspireret ham til »Kinderspiele und Gespräche« og de nedenauførte strofer. Den 26årige digter ser mørkt på Danmarks fremtid: folket står endnu langt tilbage i kunst og videnskab, og da ingen udlænding fremtidig kan få embede i landet, vil det for tid og evighed blive stående tilbage. »Bescheiden, feurig, stark und rein/ ist deutscher Geist und deutscher Wein./ Den Dänen, sei es Gott geklagt/ ward Wein und Geist zugleich versagt«. Et par år senere ytrede Stolberg sin utilslørede ringeagt for dansk kultur i et brev,

⁶⁰ Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg, 1899, s. 135–37.

⁶¹ Om denne sag og dermed i forbindelse stående emner gives nærmere oplysninger i N. M. Petersens litteraturhistorie, 2. udg. V., s. 51–53, i Holms anf. værk V, s. 248–52 og i Aage Friis, anf. værk, s. 108–15.

⁶² Bernstorff var ud fra sin kosmopolitiske indstilling imod lovens grundtanke, der også må være faldet ham som Hannoveraner personligt for brystet.

hvor han klager over det dybe fald fra vandringer med Homer ved Skamandros »hinab in den Schlamm dieses Jahrhunderts, in die Kopenhagener Grundsuppe, wo Guldberg eine Hauptrolle spielt . . .«. Den dom, broderen Christian Stolberg 1777 fælder over Guldberg, som da var blevet adlet, står mål hermed i hånlig despekt. – I »Brev og bøn til vore skribenter« ønskede Tyge Rothe, at Fr. Leopold Stolberg og »andre Tyske, hvilke kvæde i Nationalhovmodens skrydende tone«, måtte få »en snert«, Sporon revsede i »Tre Sange« Stolbergs poem, og Jacobi skrev et vers om tysk overmod. Guldberg holdt sig klogeligt tilbage og overlod Stolbergs venner at ave hans tunge.

Stolbergepisoden er et interessant træk i udviklingen af det dansk-tyske forhold, især ved blottelsen af en total mangel på forståelse for dansk lynne selv hos Holstenere med stærk tilknytning til Danmark, deres åbenlyse foragt for dansk åndsliv og stærke dragning mod tysk kultur. Der kastes derved en skygge ind over fremtiden, og man spørger uvilkårligt: hvis det står så slet til, hvor der er gunstige ydre betingelser for samkvem, hvad må man så vente, hvor vilkårene er ringe.

Der skulde dog gå mere end en halv snes år, før ulmende brændstof slog ud i lys lue i Holger- og Tyskerfejden 1789–90.⁶³ Abrahamson og Pram, fremtrædende deltagere i striden, er enige om, at et sådant litterært generalopgør mellem Dansk og Tysk for åbent tæppe først var blevet muligt efter regeringsskiftet 1784, da skribenterne fik følelsen af, at båndet på trykkefriheden var løsnet. Men de er også enige om, at anskuelser, der kom på prent i »den nu ej mere miskendelige tvist mellem borgere« (Abrahamson), gennem mange år havde fundet udtryk mand og mand imellem.

Ankerne fra dansk side rettes først og fremmest mod det fænomen, som Abrahamson kalder »Tyskeri«, det vil sige ringeagt for alt, hvad Dansk er, særlig iøjnefaldende som foragt for landets sprog og litteratur. Denne »Krontyskernes« holdning møder man også hos de fleste Holstenere, hævder Abrahamson: hovedstatens sprog, »som gælder fra

⁶³ Der er ikke noget skarpt skel mellem de to fejder, som udbrød omtrent samtidig i efteråret 1789. Holgerfejden har et rent æstetisk udspring og navn efter Baggesens libretto »Holger Danske«. Dette svage arbejde vakte kritik, præget af såret nationalfølelse, fordi det blev skamrost og oversat til Tysk af den i Danmark upopulære Kiel-professor C. F. Cramer. N. M. Petersen: anf. værk, s. 53–67; P. Hansen: »Holgerfejden«, »Fremtidens« Nytårsgave 1867, s. 163–99; Chr. Molbech: Capitain Werner H. F. Abrahamson, Hist.-biogr. samlinger 1851, s. 428–40. – De Tyskerfejden vedrørende indlæg er for størstedelen fremkommet i »Minerva« 1789 og 1790. »Folkets røst om Tyskerne« og den her refererede afhandling af Abrahamson (»Anmærkninger til stykket i Minervas januar . . .«) er særskilte skrifter.

Nordkap til Sliefjord«, er dem ligegyldigt eller endog væmmeligt, de »klubber sig sammen« og forlanger i virkeligheden, at man skal lære et fremmed sprog for i sit eget fødeland at kunne tale med en medborger. Det har ikke været svært hverken for forfatteren af »Folkets røst om Tyskerne« eller for Abrahamson at finde grelle eksempler på tysk anmasselse i svundne tider eller på hånlige skepsis overfor nu spirende Danskhed. Men de synes at overse, at det tyske sprog havde måttet vige førstepladsen for Dansk i det *offentlige* liv, og at det på denne baggrund næppe kunde være fristende for Holstenerne i det *private* liv at opgive deres tilvante placering af sprogene, deres litterære forbindelse sydpå og reserverede selskabelige holdning til fordel for en sproglig, kulturel og social kontakt på dansk grund. – Forskelligt syn på Indfødsretten har også rejst strid, og her har den fængende gnist vistnok været formodning om, at loven blev misrøgtet ved ansættelse i København af tysktalende fremmede. En forsvarer i »Minerva« (januar 1790) for verdensborgerlig synsmåde urgerer, at enhver brav, virksom og nøjsom fremmed er en vinding for staten, og at regeringen derfor burde opsøge *de dueligste*, hvor de end måtte findes. Dette var jo en anvisning på at ignorere Indfødsretten, og Abrahamson reagerer da også lidenskabeligt ved at kræve loven overholdt »med troneværdig alvor«. Han optager Suhms forbehold i den 25. regeringsregel (s. 148) og giver det praktisk form ved at hævde, at der »for vore holstenske brødre er bestillinger nok i Holsten og den tysktalende del af Slesvig, ved det tyske kancelli og vore tyske kirker«. Dette var muligvis rigtigt, men forbeholdet blev jo ikke godkendt i Indfødsretten, og Schack-Rathlou kan ikke have ment, at man på den måde vilde tilsikre Holstenerne »fuldkommen indigenatsret«.

Tyskerfejden er opladet med en lidenskab, der får afløb i harmdirrende udfald mod både forhold og personer. Man må dog ikke heraf lade sig forlede til at tro, at de stridende parter indtager en stiv uforsonlig holdning; tværtimod søger de gennemgående at bane vej for god forståelse og at opfordre til fordragelighed, når blot de påklagede misforhold rettes og »opviglerne« revses. Blandt fredsmæglerne indtager Nordmanden Pram, som 1790 var blevet eneredaktør af »Minerva«, førstepladsen med en afhandling deri på 80 sider (april 1790). Pram har ikke skyet nogen anstrengelse for at finde ud af, om der i fysisk, politisk eller moralsk henseende måtte være rimelig grund til misundelse eller ringeagt mellem de to folkegrupper, og det lykkes ham ved en minutøs afvejning af fortrin og mangler at finde frem til en jævnbyrdighed, der ikke skulde kunne volde ufred. Derimod har grænsestridigheder lige

siden middelalderen og en til tider overhåndtagende indvandring og favorisering af Tyske aflejret uvenskab. Nu er der imidlertid ikke længer årsag til at bebrejde hinanden nationale fornærmelser, og til værn mod, at gamle sår rives op, vil det være, om Holstenerne viser taktfuld optræden og »forbindtlighed« overfor den nation, hvis gæstfrihed har skænket dem lykke og anseelse, og Danskerne til gengæld ikke tager anstød af, at det oftere er holstenske end danske adelsmænd, der »hæves i højden«, eller forarges over, at Holstenerne, som virkelig er undersåtter i en tysk provins,⁶⁴ kalder sig Tyskere. Dette er Prams konklusion. Men det *faktiske* grundlag, hvorpå hans håb om et fremtidigt bedre forhold hviler, er skrøbeligt. Med Prams egne ord: »Det er almindeligt iblandt næsten alle klasser af vort folk overhovedet ikke at mene vel om mængden [o: størstedelen] af de Tyskere, som lever iblandt os. Jeg hører enstemmigt af dem, som har levet blandt Tyskere i deres hjem, at de ligeså lidet . . . taler godt om, hvad der bærer navn af Dansk. Det er vist, at dette er tonen i den tyske provins, som står under regering med os, ikke at dømme æragtigen om os«. – En anmelder i »Allgemeine Literatur-Zeitung« (september 1790) ofrer blot et sarkastisk smil på Prams sammenligning af de to nationers litteratur. Den virksomste årsag til modsætningsforholdet mellem Dansk og Tysk er efter hans mening, at den nu fremadstræbende danske nation føler sin underlegenhed overfor den langt mere fremskredne tyske. Efter mit skøn overdriver anmelderen stærkt betydningen af dansk mindreværdsfølelse, men han har ret i, at man – også i de to fejder – kan registrere udslag af overfølsom dansk sårbarhed.

Som mægler i Tyskerfejden har Pram ikke villet stemple de stridendes holdning med stærke ord. Det har N. M. Petersen gjort; han kalder den »et løsladt folkehad«. Udtrykket leder uvilkårligt tanken tilbage til Suhms skildring af opgøret med Struenseestyret som båret af had, men ligheden er overfladisk. Hint opgør havde mange og højst forskellige bevæggrunde: Dyrtid, arbejdsløshed, urimelige afskedigelser, moralsk forargelse, bekymringer for kongehuset, ængstelse for hovedstadens skæbne. Der er også et sprogelement: vrede over ringeagten for dansk sprog, og skræmmebilledet af en tysktalende tronraner blev fællesmærke for al slags ophidselse (»Al vor fortræd er tysk«). Tyskerfejden har derimod et enhedspræg; det er overvejende et sprogligt-kulturelt opgør på nationalt plan, og når statsmændenes forventninger om ved Indfødsretten at knytte rigsdelenene sammen fik et så skuffende udfald, som Prams

⁶⁴ Det vil sige hertugdømmet Holsten, som var en del af Det tyske Rige.

opgørelse viser, må det hovedsagelig tilskrives udviklingen på det sproglige område. I 1760erne var det en fra verdensborgerligt synspunkt naturlig forventning, at harmonisk borgerlig sameksistens kunde være i sigte; endnu 1790 råber »En Holstener« i »Minerva« ve over dem, der vil forstyrre »de tre danske søsternationers fredelige enighed« ved at bringe »den huslige borgerligheds dyd« i fare. Men man havde ment at kunne lade sprogproblemet uanset, og her var misteltenen. Vi har set, at allerede udgangspositionerne for folkelig forståelse var lidet lovende. Regeringens ivrige stræben efter at fjerne et indgroet misforhold mellem tysk og dansk sprog var vel i og for sig selvfølgelig; men når man gav Dansk en længe tiltrængt gunstigere placering i administration, ved hof og hær, var det jo ensbetydende med, at man *berøvede* Tysk (Holstensk) en ganske vist urimelig gunstig, men længe tilvant placering sammesteds. Opfordringer fra dansk side til at vise sympati for vort sprog og vor litteratur kunde derfor ikke øve tiltrækning på Holstenerne, som følte sig rodfæstet i en højt udviklet tysk kultur, og det så meget mindre som den kulturelle befæstelse af Dansk var umiskendelig i Guldbergtiden. Pram tør da heller ikke svinge sig højere end til et håb om, at man vil kunne nå til en gensidig *forbindlig* indstilling.

Suhm tog ikke direkte del i Tyskerfejden, men vi genfinder flere af hans tanker hos Abrahamson. Og Suhms høje vurdering af sproget er taget i arv af hans protegé og nære ven, den højtbegavede historiker Frederik Sneedorff (1760–92), søn af sprogrenseren. Sneedorff jun. skriver 1791: »Kærlighed til sit fædeland og kærlighed til dets sprog er to aldeles uadskillelige ting . . . Hvad ret har et andet sprog . . . til at udøve et monopol herinde, der er lige så kendeligt som det er fornærende for en dansk mand«. ⁶⁵ Det løfterige perspektiv i nordisk samarbejde er sikkert også inspireret af Suhm. Da Sneedorff 1792 holdt foredrag i det nordiske selskab i London om »vigtigheden af de tre nordiske rigers forening«, hævdede han, at en naturlig alliance mellem stater bør grunde sig »ikke blot på fælles interesse, men på fælles fortrolighed og agtelse«. ⁶⁶ Forudsætningen for en sådan *fortrolighed* var til stede mellem stater, der er nøje forbundet ved »et sprog, ens sæder, en religion, en oplysning og naboskab«, og den kunde bedst underbygges af selskaber i de 3 riger, der ligesom Londonselskabet havde til opgave »at udbrede almen kærlighed til fædrelandet og til Norden, hvor vi forenede Svenske, Norske og Danske betragter os som hørende til et fædreland – Skandinavien«.

⁶⁵ Saml. skr. III: 2, s. 561.

⁶⁶ Skand. Museum II.

ZUSAMMENFASSUNG

*Die »Regierungsregeln« P. F. Suhms (1774)*Die Grundpfeiler der Staaten – Menschenrechtserklärungen –
Sprache und Staatsangehörigkeit

Im Herbst des Jahres 1774 veröffentlichte der Geschichtsschreiber P. F. Suhm (1728–98) eine anonyme Erzählung mit dem Titel »Euphron«, dem Namen des Helden der Erzählung, eines Staatsmannes, der alle Tugenden besitzt. Ursprünglich hatte Suhm gedacht, die Erzählung mit einer Sammlung »Regierungsregeln« zu begleiten, im letzten Augenblick aber besann er sich eines Besseren und liess den »Euphron« in zwei Ausgaben drucken, einer *mit* den Regeln, der andern *ohne* dieselben; nur die beschnittene Ausgabe war für den Verkauf bestimmt, die kompletten Exemplare wollte Suhm seinen Freunden schenken. Nach demselben Plan verfuhr er im Jahre 1779, als die zweite Auflage erschien. Erst 1789 wurde der »Euphron« als ein Ganzes herausgegeben (Gesammelte Schriften III). Obwohl Suhms Biograph, R. Nyerup, die Regierungsregeln in die Wolken erhebt und sie treffend als Weissagungen charakterisiert, welche eine nach der anderen erfüllt worden sind, hat diese Lobrede es nicht vermocht, das Interesse für die Regeln festzuhalten. Eine Hauptursache hierzu dürfte es sein, dass »Euphron« als literarisches Werk bald vergessen wurde und die angeknüpften Regeln mit sich gezogen hat.

Die 42 Regierungsregeln sind hier nach der Originalausgabe abgedruckt, die in allem Wesentlichen mit der Ausgabe 1789 stimmt. Die Regeln umfassen den grössten Teil des staatlichen Wirkungskreises. Zehn Nummern (8–17) beziehen sich auf das finanzielle Gebiet, eine kleinere, zerstreutere Gruppe auf die Wirtschaftspolitik. Eine dritte Hauptgruppe sind die verfassungsmässigen Bestimmungen der Nummern 1–7, 36 und 39. Diese, nebst einigen Regeln über Sprache und Staatsangehörigkeit (Nr. 25, 26, 35) machen den Gegenstand dieser Abhandlung aus.

Das erste Kapitel der Abhandlung behandelt Religion und Ehre als tragende Grundlage der Wohlfahrt des monarchischen Staates. Die eigenartige Form der Nummer 2 der Regierungsregeln wird versuchsweise erklärt. Mit der Nummer 3 beginnt ein neuer Abschnitt: Menschenrechts- und Bürgerrechtserklärungen über Religionsfreiheit, Pressfreiheit, persönliche Freiheit und Eigentumsrecht. In einer Einleitung wird darauf hingewiesen, dass diese formuliert worden sind, ehe irgendwelche der nordamerikanischen Rechtserklärungen entstanden, und dass ein schwedisches Memorial dem »Euphron« gegenüber einen Vorsprung von 4–5 Jahren hat. Die Möglichkeit eines nordischen Einflusses auf französische Aufklärungsliteratur wird berührt. – Der Anspruch auf Religionsfreiheit in der Nummer 3 bietet keine Erklärungsschwierigkeit, und der Inhalt der Nummern 4 und 5 – Pressfreiheit – entspricht genau unserem geltenden Grundgesetz § 77,1. Nummer 39, Petitionsfreiheit, ergänzt Nummer 4. Die Abfassung des Anspruches auf persönliche Freiheit in den Nummern 6 und 7, die zusammengehören, ist weniger klar. Was speziell die Bauernfreiheit betrifft, ist vermeintlich Nummer 7,2 von Georg Chr. Oeders Schrift (1769) über die Mittel, dem Bauer Freiheit und Eigentum zu verschaffen, beeinflusst; das in den Punk-

ten 3 und 4 empfohlene glimpfliche Verfahren ist von politischen Rücksichten geprägt. – Nr. 6 (Anfang) legt es dem König ans Herz, zwischen den Ständen Gleichgewicht zu erhalten, und eine Erwerbsverteilung zwischen Adel und Mittelstand wird skizziert. Derselbe Gegenstand wird in Nr. 36 (Zusammensetzung des Rates) vertieft.

Das folgende Kapitel beginnt mit einigen Bemerkungen über die Sprachreinigung, die in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in einziger Art die dänische Schriftsprache geprägt hat. Die Sorge für die Muttersprache war ursprünglich ein gemeiner, europäischer Zug in dem Dienst der Aufklärung; da aber die Sprache die tiefste Kundgebung der Eigenart eines Volkes ist, erhält ihre Wartung leicht eine nationale Färbung. Eine solche ist auch bei Suhm unverkennbar. Struensees verletzende Geringschätzung der dänischen Sprache trug dazu bei, diese nationale Haltung zu akzentuieren und popularisieren: Kurz nach der Hofrevolution 1772 wurde Dänisch zur Reichs-, Hof- und Heeresprache erhöht. Auch das Staatsangehörigkeitsgesetz 1776 gehört hierher, indem es Vertrautheit mit der Sprache eines Landes als Bedingung des Zutrittes zu seinen Ämtern voraussetzt. – Die Entwicklung auf dem sprachlichen Gebiet hatte sich so schnell gestaltet, dass Suhms Regeln (Nr. 26) über Hof- und Heeresprache eher als eine Würdigung der Vorzeit denn als eine Anregung für die Zukunft betrachtet werden müssen. Die Warnung in der Nummer 35 vor der Anstellung fremder Personen in hohen Ämtern ist ein Vorbote des Staatsangehörigkeitsgesetzes. Die Hinzufügung, dass die Holsteiner keine Fremdlinge sind, ist gegen die verbreitete Wahnvorstellung gerichtet, dass »deutschsprechend« und »fremd« eindeutige Begriffe sind. Bemerkungswürdiger ist der Vorbehalt, den in der Nummer 25 Suhm an seine Regel über gleichartige Behandlung der Untertanen in allen Teilen des Reiches knüpft: Dass die Holsteiner hauptsächlich in den Herzogtümern verwendbar sind, weil sie eine andere Sprache als Dänen und Norweger haben. Der Gedanke an eine solche Trennung der Nationen kann einer Regierung doch nicht gefallen haben, deren Ziel es war, sie zusammenzuschweißen.

In dem Schlusskapitel wird die Entwicklung des Verhältnisses zwischen Dänemark und Holstein 1771–90 skizziert. Die Ausgangsposition eines harmonischen Zusammenwirkens war in beiden Gebieten wenig verheissend. Auf diesem Hintergrund wurde die offenbare Rehabilitation der dänischen Sprache am Hofe und im Heere sowie Guldbergs ausgeprägt dänische Kulturpolitik leicht als angestrebte Zurücksetzung der deutschen Sprache gedeutet, und die dänische Erwartung eines kulturellen und sozialen Kontaktes konnte infolgedessen bei Holsteinern, die sich durch die Sprachgemeinschaft in deutscher Kultur eingewurzelt fühlten, keinen Klangboden finden. Andererseits wurde eine reservierte oder exklusive holsteinische Haltung von vielen Dänen als Geringschätzung dänischen Geisteslebens erfasst. So war unter den Devisen »Danizismus« und »Deutschtümelei« eine Zwickmühle in Gang gesetzt worden. – Gegenseitiger Widerwille fand mehrere Jahre hindurch doch nur ausnahmsweise einen öffentlichen Ausdruck, weil die Furcht von Pressrestriktionen die Schriftsteller zurückhielt. Erst fünf Jahre nach dem Regierungswechsel 1784 brach die sogenannte Holger- und Deutschenfehde los. Ihre Eigenart sucht man durch einen Vergleich mit der Auseinandersetzung nach Struensees Sturz zu

erklären. Die pessimistische Beurteilung der aktuellen Sachlage durch den Schriftsteller Chr. H. Pram als Vermittler wird mit dem Urteil Suhms aus dem Jahre 1771 verglichen. Suhmsche Beeinflussung spürt man bei dem Schriftsteller Werner H. F. Abrahamson in seiner Begrenzung des für die Anstellung der Holsteiner gedachten Gebietes. Und die hohe Würdigung der dänischen Sprache sowie die verheissungsvolle Perspektive in nordischer Zusammenarbeit hat der Historiker Fr. Sneedorff von Suhm geerbt.